کەسێتی دوفاقی
لەسروشت و پێکهاتەی کۆمەڵگای کوردیدا

نیهاد جامی

بۆئەوەی توانای ئەوەمان هەبێت لەو هۆکارانە قسەبکەین, کە لەپشت دووفاقی کەسێتی لەکۆمەڵگای کوردیدا وەستاوە, پێویستمان بەتێگەیشتنێکی سۆسیۆلۆژیانە هەیە بۆ ناسین, ناسینی کۆمەڵێك لەوەی ئەو دیاردە کۆمەلایەتیە بۆچی لەناو فەرامۆشکراوەکان گەشە بەخۆیدەدات, تا دواتر لە دیاردەیەکی کۆمەلایەتیەوە دەپەڕێتەوە نێو کایەی سیاسی, بۆئەوەش پشت دەبەستین بە چەمکی (دووفاقی) لای سۆسیۆلۆژیستی عێراقی (د. علی الوردی), نەك لەبەرئەوەی ئەو چەمکە بۆ کۆمەڵگای کوردیی هەمان دەرەنجامەکانی ئەومان پێدەبەخشێتەوە, بەڵکو بەپێچەوانەوە, زۆرجار خاڵی بنەڕەتی بۆ جیاوازیی تیادەردەکەوێت, کەوابێ ئەی ئەو دەسپێکە چیە وامان لێدەکات پشت بە نووسینەکانی ئەو ببەستین؟ پێش هەموو شتێك پێویستە ئەوەمان بیرنەچێت و بەهەند وەریبگرین" کە گەر چەمکی خود بەشێوەیەکی گشتی واتایەکی جیاوازی هەبێت لەگەڵ خودی کۆمەڵێکی دەستنیشانکراو, ئەوا ئەو نەتەوەیەی کە کلتوری کەوتۆتە ژێر هەڕەشەی ئەو کۆمەڵە, زۆرینەی دەرەنجامە کۆمەلایەتیەکانی لەو کۆمەڵە دەچنەوە, کە لەناویدا تواونەتەوە و سیما کلتوریەکانی خۆی ونکردووە, بۆیە کاتێ بۆ قسەکردن لە کۆمەڵگای کوردیی و مرۆڤی ئەم کۆمەڵە راستەوخۆ پشت بە تێڕوانینەکانی ئەو سۆسیۆلۆژیستە دەبەستین, هۆیەکەی ئەوەیە کە کۆمەڵگای کوردیی بەهۆی

فەرمانڕەوایی دەسەلاتی دەوڵەتی عێراقەوە سیستمێك بیرکردنەوە و جۆری سزا و خۆسەپاندنی نەریتی لەو کۆمەڵە دروست کردووە, کە وایکردووە بەدرێژایی زەمەن سیما کلتوریەکانی لـیبسەنێتەوە و تادواجار لە (خودێکی کوردیی) گۆڕیویەتی بە (خودێکی عێراقی), بەلام خودێك بەمانای کۆمەڵێك لێکچوون, نەك بەواتای گۆڕینی بۆخودێکی ئایدیۆلۆژیی, کە ئینتیما بۆ ئایدیۆلۆژیای دەوڵەت بکات, چونکە ئەوەیان مەسەلەیەکی تەواو جیاوازە, بۆئەوەی بەراوردبکەین لەنێوان ئەو دووانە هەوڵدەدەین پێناسێکی سۆسیۆلۆژییانەی خود بخەینەڕوو, تا لەوێوە قسە لەو خودە کوردییە بکەین.

یەکێك لەو پرسیارانەی سۆسیۆلۆژیستەکان بۆچوونی جیاوازییان لەبارەیەوە هەیە, ئەو پرۆسەیەی ناونانە کە ئاماژەی بە خود داوە, بەوەی خود چ وەزیفەیەکی هەیە و کێ ئەوناوەی لێناوە و سیماکانی ئەو خودە چۆن لەمرۆڤدا کەسێتیەکی تایبەتمەند دروست دەکەن, کە ئەوەی بۆچوونەکان لەخاڵێکدا لێکنزیك بکاتەوە ئەوەیە کە (کەسێتی مرۆیی پێکهاتەیەکی جوڵەییە و هەوڵدانێکی بەردەوامە لەپێناو سەرکەوتن لەنێوان ئارەزوە سروشتیەکانی مرۆڤ و بنەماکانی کۆمەڵ بەسەریداسەپاندووە)[1].

ئەگەر لەو پێناسەیەوە سەیری کەسێتی کوردیی بکەین, دەبینین خودێکە بەردەوام لەسەر بنەما سەپێندراوەکانی ئاکاری کۆمەڵ ئارەزووە سرووشتیەکانی خۆی چەپاندووە, بەواتای سەرکەوتنی ئەو بۆ گەیشتن بەو ئارەزووە نییە, بەڵکو داکۆکیکردنە لە شوناسی کۆمەلایەتی, بەوەی چەمکێکی نەگۆڕ بەسیستمی ئاکاری کوردیی ببەخشێت, ئەوەشە بێدەنگی کردووە بە خەسڵەتێکی دیاریی ئەو خودەی کە لەبەرامبەر سەرکوتکاریەکانی دامەزراوە کۆمەلایەتیەکان تەواو بێدەنگ بێت, وەنەبێت ئەوەش لە بڕوابوونی سەرچاوەی گرتبێت, بەڵکو لە دووفاقیی ئەو خودە هاتووە, کە لەناوخۆیدا کەوتۆتە ململانێوە, ململانێ لەنێوان ئارەزووەکانی ئەو بۆ

ئازادبوونی خود و سیستمی سەپێندراوی کۆمەڵ, ئەوساتەش خود دەبێت بەکەسێك کە دووفاقی خۆی لەگەڵ کۆمەڵ گەشەپێبدات, چونکە هەر ئەو خودەیە لەناو کۆمەڵدا نوێنەرایەتی گشتی دەکات و دواجار کۆمەڵێکی دووفاقی لەنێوان (ئارەزوو⁄سەرکوتکردن) دروست دەکات, کۆمەڵێك وەك چۆن لەو دوانزە ساڵەی دوایی بینیمان کە حزب هەموو سەرکوتکاریەکانی نێو (خێزان, عەشیرەت, دەوڵەت) ی لەناوخۆیدا کۆکردەوە و ئارەزووە سرووشتیەکانی خودی دنیای ئێمەی کوشت.

کاتێك کۆمەڵگایەك لەناو دووفاقیەت گوتاری خۆی بەرهەمبێنێت, ئەوکات هەڵوەشاندنەوەی ئەو کۆمەلگایە دەبێ بەخەونی هەمووان, کۆمەڵگایەك تەنیا لەناو ئەو خەونەدا نامێنێتەوە, بەڵکو لەدەرکەوتنی سیماکانی زەبروزەنگ و بەدەنگهاتنی خود لەو کۆمەڵگایە, هەڵوەشاندنەوەی ناوەندی ئەقڵی دەبێت بە پرۆسەیەکی کاربۆکرا, بەوەی خود ناچاردەکات گۆڕانی ئەو سیستمە بکات بە خەونی حەقیقەت.

چونکە ئەوە کۆمەڵگایە فرمانەکانی دەرەوەی خۆی دەسەپێنێت, نەك فەرمانڕەواکانی دەرەوەی کۆمەڵ, ئەوە نە ئاینە چەپاندن دەسەپێنێتە سەر خود و نە حزبیشە ئەوەمان بەباڵادەبڕێ, کە دەبێت مەرگدۆست بین و خوێنی خۆمان بکەینە ئاڵای حزب, بەڵکو کۆمەڵ نەریتێکی هەیە و دەیەوێت بەردەوام بەرجەستەی فەرمانەکانی بکات، کە خودی لەناو خۆیدا تواندۆتەوە و گوتارێکی بێئیرادەیی بنیات ناوە, شکستی خەونی خود پێوەندی بەو کلتورەوە هەیە, کە لەسەر رابردوو وێنای داهاتوو دەکات, بەوەی مەرجەعی پێشبینیەکانی بەحیکایەتەکانی رابردوو دەبەستێتەوە, ئەو حیکایەتانەی پێمان دەڵێن, ئەوەیە هاوکێشەی نەگۆڕی ژیان, باپیران وا ژیان ئێوەش هەروا دەبن, حیکایەتی گەڕانەوە بۆ زەمەنی مێژوویی, بەومەبەستەیە کە لە زەمەنی هەنووکەیی خۆمان بیرنەکەینەوە, بەڵکو پیڕەوی نەریتەکانی زەمەنی باپیران بکەین, ئەوجۆرە بیرکردنەوەیەش خودێکی شکستخواردووی بنیاتناوە کە هەرگیز رێگەی ئەوەی پێنەدراوە داهاتووی لەسەر

ویستو ئیرادەی خۆی بنیات بنێت, بەڵکو ئەو ئیرادەیە کوژراوە, و تەسلیمی قەدەرێکی کۆمەڵایەتی کراوە, قەدەرێك لەسەر بەخت و فاڵ و جادوو دەبردرێتە ئاستی بەرزبوونەوە, بەوەی پێشتر کەسێك لە رێککەوتێك لەو رێگەیە سەرکەوتووە, ئیدی ئەوە پێوەندیی بەڕاستی ئەو قەدەرەوە هەیە, نەك بەهێزی نەستی ئەو خودە, کە توانای سوود وەرگرتنی نییە لەهێزی نەست, چونکە ئەوە پێوەندیی بە نەستەوە نییە, بەڵکو پێوەندیی بەدۆخی ئابووری یان رامیاریی خودەوە هەیە, دەکرێت ئەو دۆخە ئابوورییەی نەریتێك سەریدەخات, لە نەبوونی ئەو دۆخە ئەو نەریتە نەتوانێت کەسێکی تر وادەربکات, چونکە لە بنەماوە پێوەندی بەدۆخەکەوە هەیە, بۆیە ئەو کەسێتیەی بەسەرکەتوو دەناسرێت لەو تێگەیشتنە پێوەندیی بە دۆخەکەوە هەیە, ئەوەیان پێوەندی بە کەسێتیی سەرکەوتوو نییە, ئامادەبوونی دۆخێکە سەریدەخات و پێوەندیی بە نەستی خولقێنراو نییە, بۆیە سەرکەوتنی کەسێتی پێوەندیی بە دۆخەکانەوە نییە, بەڵکو پێوەندیی بەهێزیی نەستەوە هەیە, هێزێك کە تاکەکانی ناو کۆمەڵگای کوردیی بڕوا بەو هێزە ناکەن, کە لە پشت ئیشکردنەکانی مرۆڤە, ئەو هێزەی تەکنەلۆژیای خستە نێو ماڵەکانمان, هێزی نەست و توانای خولقێنراوی مرۆڤە, هیچ کەسێتیەکی سەیر لەپشت دروستکردنی کۆمپیوتەر و سەتەلایت و پێوەندیکردن لەرێگەی ئینتەرنێتەوە نییە, تەنیا ئەوەندە نەبێت ئەوانەی دروستیان کرد, توانیویانە سوود لە زیرەکیی نەستی خۆیان وەربگرن, بەڵام لەبەرئەوەی ئێمە لەناو کۆمەلگایەکداین, بەشدارنین لەو هێزە, بەڵکو گۆڕانەکان دێنە ناو ئێمە و ئێمە نەبووینە بەشێك لەناو گۆڕانەکان, ئەوەش وایکردووە پرسیاری خودی کوردیی ببێت بە پرسیار لە چۆنیەتی ستایشکردن, بەوەی چۆن ستایشی ئەو هێزە بکەین, کە چۆن ئەو ماتریالانەی بۆ بەرهەمهێناوین, کۆمەڵگای کوردیی لەساتەوەختی بەشدارینەکردن لەناو گۆڕانەکان, تەنیا بینەرێکی ئەو سینەمایەی گۆڕانکارییەیە, دواتر کە چاو دەکاتەوە دەبێت تێکەڵی ئەو دۆخە بێت, ئەوەش تەنیا لە ئاستێکی

دەستنیشانکراو دەرنەکەوتووە, بەڵکو لەهەموو ئاستەکانی ژیان بەروی کۆمەڵ دەرکەوتووە, هەموو ئەمانەش بۆ ئەو تەنیا هێزێك فڕێیداوە.. کە هێزێکی ئەفسوناوییە, ئەوەش هەمان وێنەی بەئاگاهاتنی کۆمەڵگای عێراقی هەیە, کە (علی الوردی) رووداوی جەنگی جیهانی بۆئەو کۆمەڵگایە بەئاگاهاتنی کۆمەڵگایەکی نوستوو ناودەبات.

بێئاگایی خوود لە کۆمەڵگای کوردیدا, هەر تەنیا خەوتنی تاکەکانی ناو کۆمەڵ نییە, بەڵکو لەکاتی هەستکردن بەو هێزە دەروونییەی کە ناتوانێت بۆ ژیان بیگوازێتەوە و لەناو کۆڕ و کۆبوونەوەکان هەوڵی نکوڵیلێکردنیش دەدات, کەچی زۆرجار لای چەند کەسێکی نزیکی خۆی دان بەو هێزە دەنێت, ئەو حاڵەتەش جۆرێکی تری دووفاقییە لە کەسێتی نێو کۆمەڵگادا, کە شکستی کەسێتی هۆکارێکی سەرەکییە بۆ بڕوانەبوون, بەڵام داننەنان بەو شکستە وایکردووە کەسێکی دووفاق دەربچێت, چونکە ئەگەر بڕوا بەو شکستە بێنێت, دەتوانێت سوود لەو هێزە دەرونیەی خود وەربگرێت.

(ئیبن خەلدون) بڕوای وایە کە جیاوازییەکی جەوهەری نییە لەنێوان موعجیزەی پێغەمبەران و فێڵی سیحربازان, چونکە هەردووکیان سەرچاوەکەیان دەچێتەوە سەر دەروونی مرۆیی, ئەم دەروونە دەتوانێت بیکات بە پەیامبەر, وەك چۆن لەتوانایشیدایە کەسێکی شەڕانگێزی لێدەربچێت, بۆئەوەی باشتر لەمەبەستەکە حاڵیبین, خەونەکەی یوسف بەنمونە دێنینەوە, توانای نەستی یوسف لەناو خەوندا تواناپەکە لەگێڕانەوەی خەونەکەدا باوکی مژدەی پێغەمبەرایەتی پێدەدات, ئەو توانایەی کە یوسف لەناو خەونەکەی لە بینینی مانگ و ئەستێرە دەبینێت دەروونە, وەك چۆن دیسان ئەوەش دەروونە وا لە براکانی دەکات, کە مادامەکی باوکیان بایەخی زیاتر بەو برایەیان دەدات دەبێت بیکوژن, دواجار یەك لەو برایەی کە داوادەکات نەیکوژن و بیخەنە ناو بیرەوە, دەروونی برایەکە بۆ هاوڕابوون لەسەر ئەو

دەروونەی کە کۆك بن لەسەر خستنەناو بیرەوە, ئەگەر لەو نمونەیەوە سەیربکەین دەبینین, هێزی یوسف هەمان هێزی براکانیەتی, بەلاّم هێزێك بۆ یەکێك دەیکات بە پێغەمبەر و بۆئەوانیتریش شەڕانگێز, ئەوەش فرۆید ئەو هێزە شاراوەیەی خستەڕوو, کە توانا شاراوەکانی نەست دەسەلاّتیان وەك تواناکانی ئەقلّ هەیە, ئەوانەی ئەقلّ ئیدراکیان پێناکات, نەست لای خۆی کۆیدەکاتەوە, ئەوەش خالّی گەشەکردنی دەروونناسی بوو, ئەگەرچی لەئەمڕۆدا سایکۆلۆژیستەکان ئەو پێکهاتەیەی فرۆید وەردەگرنەوە, بەلاّم لەگەلّ بونیادەکانی ناو ئەوپێکهاتەیە هاوڕا نین, چونکە بەلای ئەوانەوە (ئەقلّی ناوەکی بەتەنیا خەزێنەیەك نییە بۆ ئارەزووە چەپێنراوەکان, وەك فرۆید پێشبینی دەکرد)[2].

چونکە فرۆید ئەقلّی ناوەکی بەئارەزووی چەپێنراوی سێکسی دەبەستەوە, کەچی سایکۆلۆژیستەکان لەم رۆژگارەدا ئەقلّی ناوەکی بۆ هەموو ئارەزووە سێکسی و ناسێکسیە چەپێنراوەکان دەگەڕێننەوە, ئەوە لەکاتێکدا ئەو رەخنەیە لەناو رۆشنبیریی ئێمەدا بەمەرگی فرۆید راڤەدەکرێت, بەو مردنە رۆشنبیریی کوردیی خۆی لە دیدگای فەلسەفی ئەو فەیلەسوفە دەدزێتەوەو ئەو دەبێت ئەوە بزانێت, رەخنەگرتن لە دەقێکی فەلسەفی دەستنیشانکراوە, بەتایبەت فرۆید, کە دەرگایەکە بۆ بیرکردنەوە لە (دووفاقیەت).

دووفاقیەتی (ئارەزوو/سەرکوتکردن) کە ستراتیژیی بێدەنگی کەسی دووفاقی دەخولّقێنێت, بەئازادکردنی نەست و چۆنیەتی سوودوەرگرتن لێی دەرگایەك بۆ ئەو توانا شاراوەیە ئاوەلاّدەکرێت, بۆ سەرلەنوێ بنیاتنانەوەی بونیادە سەرکوتکراوەکان, بەلاّم دەبێت ئەوەش جیابکەینەوە, کە ئەگەر دووفاقیەت لەڕووی سایکۆلۆژییەوە گوزارشت لە نەخۆشیەکی دەروونی بکات کە خود تووشی دەبێت, ئەوا لەڕووە سۆسیۆلۆژییەکەی بەدیاردەیەکی کۆمەلاّیەتی راڤەدەکرێت, کەواتە دەبێت حەقیقەت لەکوێدابێت؟ نەست دەتوانێ حەقیقەت بکات بە مولّکی خۆی یاخود حەقیقەت

تەنیا ئەقڵ خاوەندارێتی دەكات؟ ئەگەر حەقیقەت بەرۆڵەی شەرعیی ئەقڵ بزانین, ئەوا دەبێ بڕوامان بەو چەمكە ئەفلاتونیەش هەبێت, كە ئەقڵی مرۆیی بەئاوێنەی حەقیقەت سەیردەكات, ئەوەش پێچەوانەی بۆچوونەكانی (مانهایم)ە, كە بڕوای وایە, ئامادەبوونی حەقیقەت لەدەرەوەی ئەقڵی مرۆییە, ئەوەشە مانهایم هاوڕادەكات لەگەڵ (جۆن دیۆی) چونكە (دیۆی) ئەوە رەتدەكاتەوە, كە ئەقڵ حەقیقەت بخولقێنێت, بەڵكو لای ئەو ئەقڵ كارێكی تری هەیە, ئەویش هەوڵدانە بۆئەوەی لە ململانێدا سەربكەوێت, بەڵام لەناو هەردوو دیدگا هاودژەكە ئەو بۆچوونە لۆژیكیە وەردەگرن, كە (ئەقڵ بەشێك وەردەگرێت لە حەقیقەتی دەرەكی, دواتر لەلای خۆیەوە بەشێكی تری بۆ زیاددەكات, بۆئەوەی ئەو وێنەی حەقیقەت تەواو بكات, كە وێنایكردووە, ئەوەشە وای لە هەموو تاكێك كردووە, كە حەقیقەتێكی تایبەت بەخۆی هەڵگرتبێت, وەك چۆن جانتا هەڵدەگرێت)[3].

دووفاقیەت ئەو دیاردە كۆمەڵایەتیە لەناوكۆمەڵگای كوردیی لەكوێوە سەریهەڵداوە؟ ئاخۆ دیاردەیەكە لە دووفاقیەتی كۆمەڵگای عێراقیەوە وەرگیراوە, یاخود پەیوەندی بە هەناوی كورد خۆیەوە هەیە؟

ئەوەی جێگەی گومانكردن نییە ئەوەیە, كۆمەڵگای عێراقی كۆمەڵێكە هەر لەكۆنەوە بەخەڵكانێك ناوبراون, كە سەرچاوەی دووبەرەكینانەوەن, بەڵام ئەو خاسیەتە لەكۆمەڵگای كوردیدا بەدینەكراوە, بەڵكو كۆمەڵگایەك بووە, ئەوەی كە تووشی دووفاقی كردووە پێوەندی هەبووە بە نۆستالۆژیی ئەو خودە بەبەها كۆمەڵایەتیەكان و خەونی رزگاربوون لەو بەهایە, ئەوەش بووەتە مایەی ئەوەی دووفاقیەتی ئەو خودە سەرباری دیاردەیەكی كۆمەڵایەتی, بەڵام خاڵی نیە لە ئاستێكی سایكۆلۆژیی, چونكە ترسی مردن دووفاقیەتی لاكردووە بە دیاردەی كۆمەڵایەتی, بۆیە ئەو قۆناغانەی كۆمەڵگای كوردیی پێیدا تێپەڕیوە وابەستە نەبووە بە سروشتی دۆخی كۆمەڵایەتی, بەڵكو دۆخێك بووە كە هێنانی ترس بووە, وایكردووە دەسبەرداری

رابروو ببێت و دۆخ و بەهای نوێ قبوڵ بکات, بۆیە ئینتیمای یەکتاپەرستی ئەو کۆمەڵگایە لە بڕوابوونەوە نەهاتووە, بەڵکو ترس لە شمشێر گۆڕیویەتی, ئەو گۆڕانە بووەتەهۆی دووفاقیەك لەنێوان رابردوویەك کە بەموڵکی خۆی دەزانێت و ئێستایەکیش کە بەسەریدا سەپێنراوەو ئەو دووفاقیەتە لە هیچ ساتەوەختێك لەکۆمەڵگای کوردیی جیانەبۆتەوە, هەربۆیە چەکداربوونی خێڵەکان لە قۆناغی ئەنفالدا هەوڵدانە بۆ مانەوەی خێڵ و پارێزگاریکردن لە خێڵ, نەك لە بڕوابوونی خێڵ بەدەوڵەت هاتبێت, ئەگەر ئەو دووفاقییەتەی خێڵ بچوك بکەینەوە سەرئاستی خود, دەبینین ئەو پێشمەرگەیەی دەگەڕێتەوە ناو شارو دەبێت بەچەکداری یەك لە خێڵەکان, ئەو پێشتریش بەرلەوەی بچێتە ناو شاخ, توانای ئەوەی هەبووە ئینتیما بۆ خێڵی چەکدار بکات, بەڵام ئینتیمای دوای گەڕانەوە پێوەندی بەو ترسە ناخییەوە هەیە, کە خود تووشی دووفاقی دەکات, گوتاری ئینتیمای کۆمەڵگا گوتارێکە هیچ کاتێك هێندەی ئەو دوانزە ساڵەی دوایی بە سیمای کۆمەڵگاکەمان دەرنەکەوتووە, ئەگەرچی ئەو خودەی کە لەناو ئەو قۆناغە نوێیە سیاسیەی کۆمەڵگا چاوی‌کردۆتەوە, خودێکە جیاواز, بەڵام تەوتەمیەتی زەبروزەنگ هەست پێ‌دەکات, لەهەندێك باردا بۆ خولقاندنی کەسێتی خۆی بیر لە راکردن دەکاتەوە, راکردنێك کە ماڵی باوان بەجێ‌بهێڵێت, بۆئەوەی بیسەلمێنێت کە بە فرمانەکانی دەسەڵاتی ماڵ رازی نییە, ئەو راکردنە لەو دوانزە ساڵەی دوایی سنورێکی فراوانتری بەخۆی بەخشی, بەوەی تاکەکانی کۆمەڵگا یاخی‌بوونیان لەخێزان گواستەوە بۆ یاخی‌بوون لە حزب, ئەو رەتکردنەوەیە قبوڵنەکردنی سیستمی خێڵەکی ناو دنیای حزبە, کاتێك بڕیاردەدات کە وڵات بەجێبهێڵێت. بۆیە کۆچی لاوی کورد دەکرێت لە رەهەندی خولقاندنی کەسێتیەوە سەیری بکەین, چونکە خود لەتوانایدا هەیە, لە فەزایەکی کراوەدا هەوڵی گۆڕینی خۆی بدات و بەدژی ئەو دووفاقیەتە بووەستێتەوە, کە پێشوو دنیای ناوەوەی شێواندبوو, ئەو دووفاقیەتە رێگەی نەدەدا قۆناغەکانی خۆی ببڕێت,

خولْقاندنەوەی خود پێیوەندیی بەو وێنەیەوە هەیە, کە خود دەیەوێت بۆ خۆی وێنای بکات, چونکە ئەگەر ئەو خودەی کۆمەڵگا خوازیاری بوو, بەوەی دەبێت کەسێك بێ لە وێنەی پاڵەوانێکی شەڕکەر دەربکەوێت, ئەوا ئەو خودە لە ئەمڕۆدا حەزی بەجوانیەکان و خەون بەئومێدەکانەوە دەبینێ, ئەوەش وایلێدەکات رقی لە شەڕەکان بێتەوە, چونکە دڵنیایە لەوەی گوللەی تۆپەکان بەربەرستن لەبەردەم خەونەکانی و هەڕەشەن لە جوانیەکان, ئەوەش وێنەی پاڵەوان لەلای دەبێ بە وێنەیەکی دووفاق, چونکە پاڵەوان لای ئەو چەندە هێمایە بۆ ئەو جەنگاوەرەی نابەزێ و هێرش دەکات و توانا و زەبروزەنگی خۆی دەنوێنێ, لە روویەکی تردا دەیەوێ ئەو وێنەیە بگۆڕێت, گۆڕینی ئەو وێنەیەش شکاندنی وێنەی موقەدەسی پیاوبوونە, وێنەیەك کۆمەڵگای خێڵەکی تەقدیسی‌کردووە و لەئێستادا بووە بە پەیکەری وێنەی موقەددەس.. پەیکەرێکە بۆ ئازادبوونی خود, دەبێت وەك (برایم) بکەوێتە شکاندنی بتەکان, کاتێك یەزدان بە موقەدەس دەزانێ نەك بتەکان, بەڵام خود لەپێناو موقەددەسێك ئەو کارە ناکات, بەڵکو تەنیا مەبەست رزگاربوونە لە زەمەنی موقەددەس, چونکە بەبێ شکاندنی ئەو زەمەنە, ئەو فەزا روناکبیریە نایەتەدی, وەك کایە سیاسیەکانی نێوکۆمەڵگای کوردیی دەیانەوێ بەبێ شکاندنی پەیکەری موقەددەس بانگەشە بۆ دەرکەوتنی ئەو گۆڕانە بکەن, دیارە ئەو کارە تەنیا جۆرێکە لە دووفاقیەت, چونکە ئەو ئەقڵەی شەڕی خێڵەکی بکات و داکۆکیش لەبیری دواکەوتوو بکات, ئیدی هەموو بانگەشەکانی دەچنە بازنەی ساختەکارییەوە, لەرێگەی دووفاقیەك کە ئەو کایە سیاسیە نوێنەرایەتی دەکات, بۆیە ئەو خودەی وڵات جێدەهێڵێت, دەتوانین لەو تێڕوانینەوە سەیری بکەین, کە دەیەوێ دووفاقیەت جێبهێڵێت و سەرلەنوێ خۆی بنیات بنێتەوە.

ئەو حاڵەتەش دەکرێت دەگمەن بێت و کەسی راکردوو لەناو ژیاری خۆرئاواش پارێزگاری لە دووفاقی کەسێتی خۆی بکات, بوونی لە کیشوەرێکی نوێ, تەنیا

ئامادەگیەکی جەستەیی بێت و هیچ گۆڕانێکی تێدا دەرنەکەوێت, بەڵام کاتێك دەیەوێ وا دەربخات, کە ئەو گۆڕاوە, ئەوەیان گۆڕان نییە, بەڵکو نواندنێکە کە کەسی دووفاق پێویستی پێیەتی, ئەوەیان وەك پێشتر ئاماژەمان بۆکرد پێوەندیی بە ئاستی سایکۆلۆژییەوە هەیە, کە کۆمەڵگا تێکیشکاندووە و گرێی خۆبەکەمزانین تووشی ئەو ئاستە دووفاقییەی دەکات, ئەو دووفاقیەتەی لەنێو کەسێتیدا دەمێنێتەوە, دووفاقیەکە پێوەندیی بە جۆری گەشەی فیسیۆلۆژیی و جۆری رەفتاری کۆمەڵگایە لەگەڵیدا, ئەوەش لای زۆر لەداهێنەران پەیوەندیی بە ئاستی بیرکردنەوە هەیە, ئەو توانایەشی لادروست دەکات, لە خودێکی تێکشکاوەوە بیگۆڕێت بۆ خودێکی داهێنەر, کە توانا قووڵ و شاراوەکانی پێ کەشف دەکات, دیارە کەشفکردنی ئەو توانا شاراوەیە نهێنیەکی نەزانراوی هەستپێنەکراوە, ئەوەش بەلای (د. علی الوردی) بەکارلێکەرێکی هەمیشەیی هەردوو فاکتەری بایۆلۆژیی و سۆسیۆلۆژیی ناسراوە, چونکە خود لەرێگەی نەریتەکانی کۆمەڵگاوە کەسێتی دەستنیشان دەکرێت, ئەو کەسێتیەی لە کۆمەڵی سەرکوتکراودا پڕیدەکات لە شکست و لەناو خۆیدا گرێی ئاڵۆزی بۆ دروست دەکات, ئەوەش هەندێك جار وایلێدەکات, کە هەست بە کەسێتیەکی تر بکات و خەونی پێوەببینێت, کاتێك ئەو گرێ دەروونیە گەشەدەکات و براکسیسی ئەو کەسێتیە دەکات و دەیەوێت ببێت بەو کەسایەتیەی کە جیاوازە لە کەسێتیی خۆی.

یەکێك لەو هۆکارانەی دووفاقیەتی لەناو کۆمەڵگای کوردیدا هێشتۆتەوە, بڕوانەبوونە بە وازهێنان لە ئەقڵیەتی خێڵەوە, ئەو ئەقڵەی لەگەڵ کۆچکردن بۆ شار ناتوانێت بیگۆڕێت, وەك چۆن ناشیەوێ دان بە نەگۆڕانی لەناو شار بێنێت, ئەوەش تەنیا لەنێو سیستمی کۆمەڵایەتی دەرنەکەوتووە, بەڵکو حزبەکانیش کاتێ دێنە ناوشار نایانەوێت ئەو ئەقڵە خێڵەکیە لەخۆیان جیابکەنەوە, لێرەدا هەردوو فاکتەرەکە دەبنە بکەرێکی دیاری ئەو ئەقڵە, بەوەی لەنێوان خود و دژەخود تووشی

بەریەکەوتن دێن, دیارە خود لەبنەڕەتدا جۆرێك لە دووفاقیەتی تێدایە بەلای ئەوانیترەوە, چونکە (مرۆڤ بەسرووشتی خۆی ناتەواوە و لەتواناشیدا نییە سیستمێك بخوڵقێنێت کە هەموو خەڵك پێی رازی بن)[4].

بەڵام خود دەتوانێت سیما راستەقینەکانی خۆی بدۆزێتەوە, لەرێگەی دەروونەوە, چونکە دەروونی خود ئاوێنەیەکە بۆ بینینی ئەو واقیعەی کە تێیدا دەژی و دواجار بۆ ئەو کردەیەی کە رەفتارەکانی هاودژکردۆتەوە, ئەوەش وایکردووە بیکات بە کەسێکی دووفاقی, بەواتای ئەو لەرێگای دەروونەوە توانای بینینی رووە هاودژەکانی خۆی هەیە, ئەوەش بەدوای پرسیارکردن لە رەفتارەکانی خۆی دەتوانێت ئەو توانایە لەناوخۆیدا دروست بکات, توانا رەخنەگرتن لەخود, لەرێگەی ئاوێنە (دەروون), کە ئاوێنەیەکە تەڵخی و نەخۆشیی و گرێیەکانی بەسەرەوەیە, بۆیەئەو دەروونە خودێکی شەڕانگێز دەخوڵقێنێت لەناو کۆمەڵگادا, ئەو خودەی کە هەر لەمنداڵیەوە ئەندامێکی جەستەی لەدەستداوە, ئەو هەستی بەکەمایەتیە پڕیدەکات لە رق و خودێکی توڕەی پێدەخوڵقێنێت, ئەوەشیان دوو ئاستی جیاوازی هەیە[5].

مرۆڤ لە تێکەڵبوون بە کۆمەڵ هەڵگری چەند دەروونێکی جیاوازە, تۆ ئەگەر وا رێك بکەوێت لەمانگێکدا سێ بۆنە و ئاهەنگی جیاواز هەبێت, کە تیایدا داوەت کرابیت یان خۆت بۆی بچیت, ئەوا بێگومان لەهەر بۆنەیەکدا جلوبەرگێکی جیاواز دەپۆشیت, هۆکارەکەشی ئەوەیە, کە ناتەوێت لەیەك دەروون خۆت دەربخەیت, بەڵکو ئەو جلوبەرگەی پێی دەچیتە سەردانی ناسیاوێکت هەرگیز ئەو خۆگۆڕینە نییە کە لە ئاهەنگێکی بووك گواستنەوە خۆشەویستەکەت دەبینیت, وەك چۆن ئەو خۆگۆڕینە تەواو جیاوازە لە خۆگۆڕینێك کە دەچیتە سەردانی بەرپرسێك بۆ دامەزراندنت لە رێکخراوێکی بیانی, واتە لەهەر خۆگۆڕینێك دەتەوێت کەسایەتیی خۆت بەشێوەیەکی تایبەت دەربخەیت, ئەوەش خەسڵەتێکی سرووشتیی مرۆڤە (ویلیام جیمس) لەوبارەیەوە بۆچونی وایە (مرۆڤ عادەتی وایە, کە چەند دەروونێکی هەیە

نەك تاكە دەروونێك)[6]. بەڵام كاتێك ئەو خاسیەتەی خود لەخودی كلتورێكی تر نزیك دەبێت, مایەی یەك كلتوری ناگەیەنێت, بەڵكو ئەوەیان پێوەندی بە خەسڵەتی فیسیۆلۆژیی مرۆڤەوە هەیە, كە هەر لەكۆنەوە خاڵی هاوبەش لەنێوانیاندا هەبووە و سۆسیۆلۆژیستەكان بەردەوام لەگەڕانی ئەوەدان فەرەنسیەك لەئەڵمانییەك و مەكسیكیەك لە ئەمریكیەك جیابكەنەوە, ئەوەش لەو پێناسەیەی (مید) هاتووە, كاتێك مرۆڤی بەخاوەنی دوو دەروون ناوبرد (دەروونی كۆمەڵایەتی) و (دەروونی سرووشتی), بەواتای مرۆڤ لەنێوان دوو دەروونی جیاواز دەركەوتووە, لەو چەمكە هاونزیكیەك لەنێوان دەروونی خودێكی عێراقی لەگەڵ خودێكی كوردیی دەبینرێت, چونكە سەرباری ئەو هاوبەشییانە, كۆمەڵێك هۆكاریی ناوەكیی تر هەبووە, كە پێوەندیی بە دەوڵەتی عێراق و دەسەڵاتی فەرمانڕەوایی ئەو ناوچەیە هەبووە, ئەگەرچی ئەوە بەومانایە نایەت كە خاسیەتەكانی ئەو دوو كلتورە لەیەك جاواز نەبوون, ئەوەش تەنیا لەنێوان ئەو دوو كلتوورە لەیەكچوون نابینرێت, بەڵكو ئەو لێكچونە لەنێوان زۆر لە كلتوركان بەرچاودەكەوێت, وەك لەو لێكچوونە نزیكەی ئەفسانەكانی ئەمریكای باكور و باشور دەیبینین, بەڵام ئەوە خوێندنەوە ئەنترۆپۆلۆژیەكەی(شتراوس)ە لە دەقی (ئەفسانە و مانا) هەوڵدەدات مانایەكی قوڵ بە بونیادی هەریەك لە دەقە ئەفسانەییەكان ببەخشێت.

بەڵام ئەو جیاوازیە لەنێوان سیستمی بەهاكان لای كورد وەك خۆی و دواتر لەگەڵ كۆمەڵگای عێراقیش تووشی دووفاقی كردووە, ئەوەش لای (د.علی الوردی) وابەستەیە بە مێژووی دەوڵەتی عێراقەوە, چونكە ئەو مێژووە نەیتوانیووە یاسایەكی نوێی دەوڵەت بسەپێنێ, بەڵكو دوو یاسا هەیە بۆ فەرمانڕەوایەتی, یەكێكیان یاسایەكی خێڵەكی, ئەویدیش یاسایەكی مەدەنی, ئەو دوو یاسایەش بەرهەمی دوو بەهای كۆمەڵایەتی ئاست جیاوازن, پەیڕەوكردنی هەردوو یاساكە گوزارشت لە دووفاقیەتی ئەو كۆمەڵگایە دەكات.

ئەو دووفاقیەتی یاسایە لە کۆمەڵگای ئێمەدا لەماوەی دوانزە ساڵەی فەرمانڕەوایەتی دەسەڵاتی کوردیی زۆر بەخەستی دەرکەوت, کە لە ئەزموونی حزبیەوە گواستیەوە بۆ فۆرمی پەرلەمانی.

ئەگەر تا ئێرە تێڕوانینێکی گشتیمان لەسەر دووفاقیەت خستبێتەڕوو, ئەوە لێرەوە هەوڵ دەدەین ئەو کارلێکەرەی کە وەك دو فاکتەر کاریان کردووە, بیگەڕێنینەوە بۆ سەردوو بەها کۆمەلایەتی, چونکە دوو بەهان پێکهاتەی سرووشتی کۆمەڵگای ئێمەن, بەبێ یەکێکیان ئەویتر نەهاتووە بەڵکو هێزی بەردەوامبونی خۆی لە ئەویتر وەرگرتووە, بۆیە بەدوای قسەکردن لەو دو بەهایە هەوڵ دەدەین ئەو دووفاقیەتە لەرووی سۆسیۆلۆژیای ئاین و دواتر لەرێگەی گۆڕینی لەکایەیەکی سۆسیۆلۆژیی بۆ کایەی سیاسی بگوازینەوە کە بۆچی یەکێتی و پارتی وەك دوو هێزی سیاسی دەیانەوێت زەمینەی هێزی کۆمەلایەتی بەخۆیان ببەخشن, بەلام لەسەر ژێرخانێکی دووفاقی لەنێوان بەهای خێڵەکی و بەهای ژیاریی.

بەپێی چەمكی ئیبن خەلدون پۆلێنكردنی كۆمەڵگا دابەش دەكرێتە سەر دوو بەها, ئەوانیش (بەهای خێڵە كۆچەرییەكان) و (بەهای ژیار) . ئەگەر لەو ناسینەوە سەیری كۆمەڵگای عێراقی بكەین دەبینین خێڵە كۆچەرییەكان لە بیابانەوە هاتوون هەڵگری تایبەتمەندی ئاكاری سەربەخۆن بەپێی یاسای بیابان, سنوری عێراق واهەڵكەوتووە كە بیابان لە كۆچەرییەكانی سعودیەی جیابكاتەوەو ئەوەش هۆكارێكی گرنگ بوو بۆ بوونی بەهای كۆچەریی وەك زەمینەیەكی بڕواپێكراوی ئەو كۆمەڵگایە, كە ئەویش ئیسلامبونی كۆمەڵگای عێراقیە, كە دواتر لەرێگەی خەلافەتی عوسمانیەوە ئەو بەهایە دەبێت بە شوناسی كۆمەڵگای عێراقی, شوناسێك

عوسمانیەکان تیایدا توانیان لەسەر دوو ئاست کاریگەری خۆیان لەسەر ئەو کۆمەڵگایە بەجێبێڵن, یەکەمیان بەوەنەبوو ئەوان داکۆکییان لە بەهای کۆچەریی دەکرد, بەڵام لەناو ئەو بەهایە توانیان کەسێتیەکی نامۆ بێنن, کەسێتیەك دواتر وەك چینێکی سەربەخۆ سەیردەکرا ئەویش (ئەفەندی) بوو, بۆیە ئەفەندی لەعێراقدا بوو بە چینێکی کۆمەڵایەتی, کە دەرچووی خوێندنگا نوێیەکان بوون, ئەوانە دەبوونە فەرمانبەر لە دەزگا حکومیەکان و لەرووی جلوبەرگەوە لاسایی جلوبەرگی ئەفەندییان دەکردەوە, ئەو چینە هەوڵیان دەدا قسەکردن بگۆڕنە سەر زمانی تورکی, بەمانای ئەفەندیی لەناو عەرەبدا بەتورکی قسەیان دەکرد, ئەوە سەرەڕای ئەوەی زاراوەی زانستی و هونەرییان تێکهەڵکێشی قسەکانیان دەکرد[7].

ئاستی دووەمیش کاریگەری لەسەر ئاستی هونەری بیناسازی دروست کرد, بەتایبەت لە بیناسازی مزگەوت, کە تا ئێستاش ئەو هونەرە عوسمانیە وك فۆرمێکی ئاینی خۆی دووبارەدەکاتەوە.

رەنگە لێرەدا رووبەڕووی ئەو پرسیارە ببینەوە کە مادامەکی عوسمانیەکان لەڕووی بیناسازی هونەری خۆیان هەبوو, وەك چۆن مۆدی ئەفەندییان هێنا, ئەو پەیوەندیە خێڵەکیە چیە ئەوانی پێناوەدەبەین, ئایا بوونی ئەو دوو ئاستە وەك ژیار سەیر ناکرێت؟

ئەگەر بۆ مێژووی عوسمانیەکان بگەڕێینەوە دەبێ بڵێین ئەوانیش خاوەنی رابردوویەکی کۆچەریین, کە دەسبەرداری نەبوونە, بەڵکو موسڵمان بوونیشیان لەسەر هەمان وێنەی خێڵە کۆچەرییەکانی تر بووە, کە ئیسلام خاوەنی هەمان ئاکاری کۆچەریی بوو کە ئاکاری بیابان بوو, ئەوان موسڵمانبوونیان وابەستەکردووە بە هێزی خێڵ بەوپێیەی کۆچەریی بوون لە تورکستانی خۆرهەڵات هاتبوون, کە لەترسی هێرشەکانی جەنگیزخان هەڵاتبوون بۆئەنادۆڵ, موسڵمانبوونیان دەبپاراستن لە مردن بەوپێیەی هەر هێرشێك بۆ سەر ئەوان, بەهێرش بۆ سەر ئیسلام سەیردەکرا, ئەوەش

وایدەکرد عوسمانیەکان خۆیان بە رۆڵەی شەرعیی ئەو بەهایە بزانن, ئیسلامیش بە رۆڵەی هەمان بەهای خۆی سەیردەکات. بەهای دووەم کە (بەهای ژیار) بوو بەهایەکە لەدژی بەهای یەکەم دێت, بۆیە ئەو بەهایە لەعێراقدا جەنگ هێنای لەرێگەی ئینگلیزەکانەوە, کە عوسمانیەکان دەیانویست بەهەموو شێوەیەك دژایەتی بکەن, چونکە سەپاندنی دەبوە مردنی بەهای کۆچەریی.

بۆیە جەنگی جیهانی یەکەم بۆ کۆمەڵگای عێراقی جەنگی دەربازبوون بوو لە گۆشەگیریی کۆمەلایەتی کە خەلافەتی عوسمانی خولقاندبووی, ئەو جەنگە ئاشنابوونی کۆمەڵگای عێراقی بوو بە ژیار, دەرچوون بوو لە بەهای کۆچەریی بۆ هاتنەنێو پێوەندیەکی ژیاریی نوێ, چونکە عوسمانیەکان چەندە لە فۆرمێکی جیاواز لەعێراقدا کاریان دەکرد, بەلام وەك ئاماژەمان بۆکرد بەرهەمی ئەقڵی کۆچەریی بوو, نەیدەویست کۆمەڵگای عێراقی بە ژیار ئاشنابێت, بەڵکو ئەو کۆمەڵگایەی گۆشەگیرکردبوو لەناو کۆمەڵە پێوەندیی داخراو, باشترین بەڵگەش هەردوو والیەکەی لەعێراقدا (مدحت پاشا) و (نازم پاشا)ن, کاتێ کاری خزمەتگوزارییان لەعێراقدا ئەنجامدەدا و سامانی ئەو ولاتەیان بۆ تورکیا نەدەناردەوە لەئەنجامدا خرانە مەنفا و دواتر کوژران.

عوسمانیەکان کاتێ زانیان بە ژیاریبوونی ئەو کۆمەڵگایە هەموو شتێ لەدەست دەدەن, هەوڵیان دا لەرێگەی وروژاندنی سۆزدارییەوە, ئەو کۆمەڵگایە بوروژێنن بۆ دژایەتیکردنی ژیار, بەوەی ژیاری ئینگلیزیی ژیارێکی ئینگلیزیی کافرە لەدژی ئیسلام, زەوتکردنی ئاین و هێنانی کلتورێکی نادینیە, ئەو کارەشیان تارادەیەك سەریگرت و بووە مایەی ئەوەی زۆری خێڵەکان و بەشێك لە خەڵکی شارەکان چەك لەدژی ئینگلیز هەڵبگرن, ئەو دژایەتیە تەنیا بەرەنگاربوونەوەی چەکداری نەبوو, بەڵکو چەکداری ئاستێك بوو سۆزی ساویلکەیی مرۆڤی ئەو کۆمەڵگایەی دەوروژاند, دەنا لەبنەڕەتدا دژایەتیکردنی عوسمانیەکان (دژایەتیەکی کلتوری) بوو, بەوەی ژیاری

خۆرئاوایان کورتکردبۆوە لەناو چەمکی حەرامی ئاینی و رایانگەیاند (چوون بۆ خوێندنگاکان حەرامە, و خوێندنەوەی رۆژنامە حەرامە, و فێربونی هەر زمانێکی ئەوروپی حەرامە, و هەروەها حەرامکردنی لەسەرکردنی شەبقە و خواردن بەکەوچك و تەنانەت دانیشتن لەسەر کورسیش)[8].

لەنێوان ئەو دوو بەهایە کۆمەڵگای عێراقی بوو بە هەڵگری هەردووکیان ئەوەش وایکرد, ببێ بە کۆمەڵگایەکی دووفاق لەنێوان خێڵی کۆچەریی و ژیاردا, بۆیە مرۆڤی عێراقی بەکورد و عەرەبەوە کەسێکی دووفاقی نێو ئەو دوو بەهایەیە, بۆیە بەهای دووەم کە بەهای ژیارە و لەگەڵ بوونی دەوڵەت خۆی دەسەپێنێ و, بەڵام ئەو بەهایە کە دەکرا ببێ بە گۆڕانی کۆمەڵایەتی دەوڵەتی عێراقی کەچی نەیتوانی دەسبەرداری عەقڵی خێڵەکی بێت نەك لەبەرئەوەی کۆمەڵگایەکی خێڵەکییە, بەڵکو خێڵەکیبوونی ئەو لەپاڵ ژیارییبوونی پێکهاتەی دووفاقی کەسێتی ئەو پێکدێنن, ئەوەش پێوەندیی بە دەمارگیریی ئەو مرۆڤە هەیە, کە لە رەگدا خاوەنی بونیادێکی خێڵەکییە, کە دیارە بۆ ناسینی دەمارگیریی دەبێت بۆ لای ئیبن خەلدون بگەڕێینەوە, چونکە مەبەستمان لە مانا خەلدونیەکەی ئەو چەمکەیە ئەویش بەلایەوە (ئەو پێوەندییە کۆمەلایەتیەیە کە کوڕانی خێڵ یان هەر گروپێکی تر بەیەکەوەیان دەبەستێتەوە, و وایان لێدەکات هاوکاریی یەکتر بکەن و هاوشان ببنەوە لە چاکە و خراپەدا, و دەمارگیریی بەهێز هەموو هێزەکەی لەکۆچەرییدایە, و ئەوەش هۆکاری ململانێی نێوان خێڵە جیاوازەکانە)[9]. ئەگەر ئەمڕۆ گوێبیستی ئەو هێزە نەتەوەییانە ببین کە خێڵەکیبوون بە دیاردەیەکی عەرەبی ناودەبەن و بەوناوبردنە بیانەوێ خێلایەتی لە کۆمەڵگای کوردیی دووربخەنەوە, دیارە بەوکارە ئەو هێزە نایەوێ کۆمەڵگای کوردیی بگەیەنێ بەشوێنێك کە شایستەی ژیاندۆستی بێت, بەڵکو ئەو هێزە بەوکارەی مەبەستیەتی رابردووی نەتەوە بشێوێنێ, چونکە خێلایەتی بەر لە هەر شتێ تەنیا وابەستە نییە بە کورد و عەرەبەوە, بەڵکو ئەو عەقڵە

بەرهەمی خۆرهەڵاتە, بەڵام عەرەب لە هەموو نەتەوەکانی تر زیاتر بەشوێنێکی ئارامی زانیووە (ئیبن خەلدون نەتەوە کۆچەرییە جیاوازەکانمان بیردێنێتەوە, لە فارس‌و تورکمان‌و سقالیبە و کورد و بەربەر و عەرەب, و هەوڵدەدات دابەشیان بکاتە سەر سێ پلە, و لەکۆتایی بەشەکەشدا ئاماژەیەکی روون بۆئەوەدەکات کە عەرەب لە هەموویان زیاتر ژیانی بیابانی هەڵقۆزتۆتەوە)[10].

کەچی هەندێ نەتەوەی تر تایبەتمەندی وەك عەرەبی لێی پەیدانەکرد, لەوانە بەربەر و عەجەم کە روویان کردە کشتوکاڵی و ئەو کارەیان کرد بەتایبەتمەندیی خۆیان, ئەو تێگەیشتنە خەلدونیە بۆ بەهای کۆچەریی بەرەنجامی خوێندنەوەی لۆژیکێکی ماددیانەیە بۆ کۆمەڵگا, لەرێگەی دەرچون لە لۆژیکی ئەرستۆیی, ئەو لۆژیکەی دوو لە سیفاتە گشتیەکانی (لۆژیکی وێنەیی) و (لۆژیکی هەڵێنجراو)ە, بەتایبەت لۆژیکی وێنەیی کە بایەخ بە وێنەی بابەتەکە دەدات و ماددەکە فەرامۆش دەکات, بۆیە ئیبن خەلدون ویستی لە رێگەی لۆژیکی ماددیانە (لۆژیکی ئەرستۆیی تێکبدات و لەشوێنیا لۆژیکێکی نوێ بنیات بنێت, کە متمانە بکاتە سەر واقیعێکی کۆمەڵایەتی گۆڕاو)[11].

ئایا ئەو هۆکارە چییە وامان لێدەکات بەرەو ئیبن خەلدون بگەڕێینەوە بۆ ناسینی کۆمەڵگا, نەوەکو بۆ سۆسیۆلۆژیای خۆرئاوا؟

بێ دوودڵی دەڵێین تاکە هۆیەك لەپشت ئەو ستراتیژە وەستابێت, ئەو میکانیزمەی خەلدون بۆ کۆمەڵگای عەرەبی خستیەڕوو, میکانیزمێکە لە ئێستای کۆمەڵگای ئێمەدا کێشە و ململانێی کۆمەڵایەتی تیا لەدایك دەبێت. گرنگ نییە کێشە دەخولقێت, کۆمەڵی بێ کێشە.. کۆمەڵگایەکی نوقمی نێو ئومێد.. کۆمەڵگایەکە نایەوێ قسە لە ئاستی تێگەیشتنی خۆی بۆ دونیا بکات, بۆیە خولقاندنی کێشە دەبێتەهۆی تێگەیشتنمان لە کێشە کۆمەڵایەتیەکانمان, ئەو کێشانەی (ئیبن خەلدون) تیایدا خستیەڕوو لەڕووی جیاکردنەوەی دین و دەوڵەت

لەیەکتربی و یان کۆچەربی لەگەڵ ژیاربی، یاخود عەرەب و عەجەم، لەئەمرۆدا ئەم کێشەیە بووە بە کێشەیەکی نەتەوەیی نێوان کورد و عەرەب، واز لەو دەمامکە هەڵخەڵەتێنەرەش دێنین کە لەئێستادا دەیەوێ ئەوەمان بۆ بخاتەڕوو کە لەنێوان ئەو دوو نەتەوەیەدا هیچ کێشەیەك نیە، چونکە ئەو دیدە ئایدیۆلۆژیە دڵنیامان ناکات لە نەبوونی کێشە، بەڵکو دواخستنی کێشەکەیە بۆ ئایندە، بۆیە بۆئەوەی نەکەوینە نێو ئەو گوتارە فانتازیەی ئومێد کە هێزە سیاسیەکانمان بەرزیانکردۆتەوە، پێویستە نەك کێشەی دین و دەوڵەت هەست پێ بکەین، بەڵکو کێشەی سوننە و شیعە لەناودین فەرامۆش نەکەین، بۆیە هەوڵدەدەین سەرەتا لە بوونی ئەو جیاوازیە نەتەوەییە قسەبکەین کە لە رێگەی (زمان)ەوە جیادەبنەوە لەیەکتربی و دواتر دێینە سەر کێشەی سوننە و شیعە، کاتێ ناچینە سەر پەیوەندی دین و دەوڵەت هۆکارەکەی ئەوەیە، ئەوەی دووفاقی بەرهەم دێنێتەوە، ئەو پەیوەندیە نیە، بەڵکو کێشەی مەزهەبیە.

زمان و جیاوازیی کلتوریی

کێشەی زمان بۆ کۆمەڵگای ئێمە ئەگەر بەقەد بەها کۆمەڵایەتیەکان گرنگی نەبێت، ئەوا وەك جۆرە میکانیزمێکی بەها سەیردەکرێت، چونکە زمان تەنیا پێوەندی بەو حاڵەتەوە نییە کە ئێمە لەناو دەوڵەتی عێراقی وەك نەتەوەی دووەم سەیرکراوین، بەڵکو زمان خوڵقێنەری کێشەو دیاردەی کۆمەڵایەتیە، بەمانای دووفاقیەت لە هەناوی زماندا دەست بە گەشەکردن دەکات، ئەوەش لە زمانی شیعرییەوە دەستپێدەکات لەناو حزبیش خۆی دەکات بەگوتارێکی دووفاق، ئەگەر

شیعر شەڕکردن بووبێت لەسەر زیندەگی و مەرگ, لەراستیدا ئەوەیان دووفاقیەتی ژیان بووە کە (دڵدار) دەیەوێ لەرێگەی زمانەوە بنووسێت (کەس نەڵێت کورد مردووە.. کورد زیندووە) ئەو دڵنیاییە لەراستیدا گوزارشتە لە مەرگ بەڵام زمان دەیەوێ دووفاقیەت بخولقێنێت. بۆئەوەی بەدوژمنەکانی نەتەوە بڵێت شوناسی کوردبوون ئامادەگی هەیە, ئەوەش لای ناسیۆنالیزمی کوردیی بەزۆر فۆرمی جیاواز پارێزراوە, ناسیۆنالیزمی کوردیی هێزێك نییە یادەوەریی خاڵی بێت لە دووفاقی, بەڵکو وزەی ئەو مانەوەیە لە (دڵدار) وەردەگرێت, کە وزەیەکی دووفاقە[12]. بۆیە زمان بەرەوام لەنێوان هەردوو بەها کۆمەڵایەتیەکە هەستی شوناسی برینداری هەبووە, ئەو هەستەش زۆرجار وایلێکردووە قبوڵکردنی بەهایەك لەسەر مەرگی بەهاکەی تر نەبێت بەڵکو مانەوەی هەریەك لە بەهاکانی بەپێویستیەك سەیرکردووە, پێویستە لەو حاڵەتەدا ئاماژە بۆئەوە بکەین کە گەر دووفاقیەت لای (علی الوردی) لەئاستێکی سایکۆلۆژیەوە دەهێنرێتە سەر دۆخی دیاردەی کۆمەڵایەتی, ئەوا لەکۆمەڵگای کوردیدا زمان دەبێ بەهۆکاری ئەوەی دووفاقیەت لە دیاردەیەکی کۆمەڵایەتیەوە بگوازرێتەوە ناو کایەی سیاسی, ئەگەرچی زمان بەو پەڕینەوەیە توانای ئەوەی هەبووە جیاوازی کۆمەڵگای کوردی لە کۆمەڵگای عێراقی دەستنیشان بکات, ئەویش لەڕووی زمانی شیعرییەوە کە ستایشی پاڵەوان دەکات, کە ئەوەش بەرهەمی بەهای کۆچەرییە, ئەگەر لێرەدا بکەوینە نێو ئەو یادەوەرییەی کە ئەو زمانە ستایشە زمانێکە بەعس لایەنگریی تیادەکات و هەندێك جار لەناو هەندێك قەڵەمی کوردیش لەسەردەمی بەعس بینرابێت.

بەڵام ئەوەیان پێوەندی بە دووفاقیەتی ئەو شاعیرانە و هەستکردن بە کەمایەتی ئەوە وەك شاعیرێك کە ئەوەیان لێرەدا مەبەستی ئێمە نییە, چونکە ئەوکات بەرەو باسی تر پەلکێشمان دەکات, بەڵکو مەبەستمان زیاتر لەوەیە گەر کۆمەڵگای عێراقی لەسەردەمی شیعریی جاهیلی ستایشی قارەمانێتی پاڵەوانیان دەکرد, ئەوا

لەکۆمەڵگای کوردیدا ئەو ستایشە گۆڕدراوە بەجۆرێك لەبەرەنگاری, وەك لەنامەکەی (سالم) بۆ (نالی) داوای لێدەکات نەیەتەوە چونکە خاك داگیرکراوە, ئەگەرچی دەبێ ئەوەش بەسەرنج وەربگیرێت, کە بۆچی سالم دەیەوێ نالی نەیەتەوە, چونکە خاك داگیرکراوە, بەڵام خۆی لەژێر ئەو حوکمە داگیرکارییە دەژییێت, چونکە ئەوەیان دووفاقیەتی (سالم)مان بۆ دەردەخات, بۆیە ئەوجۆرەش دواتر دەپەڕێتەوە ناو ئەقڵی سیاسی کە هەوڵ دەدەین بەر لە کۆتایی بەووردی لەسەری بوەستین لەسەر یەکێتی و پارتی وەك دوو هێزی سیاسی کە لەراستیدا وەك هێزی کۆمەڵایەتی ئەکتیڤن نەك سیاسی.

بۆیە دووفاقیەتی زمان دەبێتە هۆی جیاوازیی کلتوریی, ئەو جیاوازیەش وادەکات پێوەندی کۆمەڵگا بەدەوڵەت بکات بە پێوەندیەکی گومانایی, ئەو گومانە مۆدێلێکی بەعسیزم نییە, بەڵکو بەعس سوودیلێبینووە, بەڵام مۆدێلێك وابەستەی کرانەوەی کۆمەڵگای عێراقیە لەگەڵ دەوڵەتی نوێدا, ئەوەش بۆ هەڕەشەکردن و سیخوڕیی دەگەڕێتەوە بەسەر کۆمەڵگادا, کە هەردوو جەنگە جیهانیەکە گریمانەیان کرد, بۆیە بەلای (الوردی)ەوە لە کۆمەلگای عێراقی ئەفەندییەکی قەڵەم و کاغەز بەدەست یا بۆ باج وەرگرتن هاتووە, یا بۆ کردنە سەربازیی, یاخود بۆ بردنە زیندان, و ئەگەر ئەو کەسە لەڕووی پۆشینی جلوبەرگ, وەك خەڵکەکە بوو ئەوە گومانی سیخوڕیی لێدەکرێت.

دیارە جەنگ بوو بەهۆی خولڤاندنی بەهای ژیار, لەپاڵ بەهای خێڵە کۆچەریەکان, بوونی ئەو دوو بەهایە وایکردووە کاتێ دەوڵەت لەناو بەها ژیارییەکانی خۆیدا بەهێزبووە, ئەوا ئەو کۆمەڵەیە لەگەڵیدا رۆیشتووە بەهای کۆچەریی لاوازکردووە, کەچی لە لاوازبوونی دەوڵەت بەهای ژیاریی کەوتۆتە ژێر هەڕەشەی بیابانەوە, ئەو نمونەیە تەنیا وابەستە نییە بە رابردووی کۆچەریی لەعێراقدا, بەڵکو چۆن کۆچەرییەکانی سعودیە لەلاوازبوونی ئیسلام پشتیان کردۆتە

ئیسلام و لەسەرکەوتنیش بەرەو لای گەڕاونەتەوە, بەعسیش توانی ئەو نمونەیە زیندووبکاتەوە, رازیبوونی خێڵەکان بەچەکداربوون بۆ دەوڵەت و تێکدانی ناوچەکانیان بۆخۆی مۆدی خێڵی دووفاقیە.

ئەو دووفاقیەتەش لەو ساتەوەختە پێوەندیی بەسەرکەوتن و زەبروزەنگی بەعسەوە هەبووە, لەلایەك لەجەنگی لەگەڵ ئێران وەك سەرکەوتوویەك خۆی نمایش کردووە, لەڕوویەکی تریش خێڵەکانی دڵنیاکردەوە, ئەو دەتوانێ لەرێگەی زەبروزەنگەوە ئەوانی دەرەوەی سنوری خۆی بتوێنێتەوە, بەتایبەت کاتێ خێڵەکان کیمیابارانی هەڵەبجە و کارەساتی ئەنفالیان دەبینی, ئینتیمایان بۆ بەعس دەکرد, ئەو ئینتیمایە, چەندە دووفاقیەتێك بوو بۆ خۆپاراستن, هێندەش سڕینەوەی زمانی خۆی بوو نەهێشتنی جیاوازیی کلتوریی بوو, خێڵ لەوساتەوەختە شانازی بەناوی خۆی دەکرد, بەڵام ناوی ئەو تەنیا هێزێك بوو کە دەبوو لەپێناو دەوڵەت بجەنگێو بۆیە بەشداریکردنی خێڵ لەتاوانی ئەنفال, بەشداریکردنی خێڵە لە دووفاقیەت, بەوەی شەڕ لەسەر شەرەفی خێڵ دەکات و لەئاستێکی تریش بوونی ئەو بەشێکی هەرەبچوکە لەناو جەستەی بەعسەوە.

دووفاقی لەروانگەی سۆسیۆلۆژیای ئاینییەوە

کاتێ لەروانگەی سۆسیۆلۆژیای ئاینییەوە سەیری دووفاقیەتی کوردەواریی بکەین, دەبێ لەدوو ئاستەوە سەیری بکەین (ئاستی زمان) و (ئاستی سرووتی

ئاین), ئەو دوو ئاستەش دەبەینە نێو (سوننە)و (شیعە) لەئیسلامدا, ئەگەرچی شیعەبوونی کورد کەمتر قسەی لێدەکرێت, بەڵام ئیسلامبونی کۆمەڵی ئێمە خاڵی نییە لە دووفاقیەت بۆ هەریەك لەو ئیشکالیەتە, نەبوونی توێژینەوەی سۆسیۆلۆژیای ئاینی لەپشت ئەو قسەنکردنە وەستاوە.

خوێندنەوەی کۆمەڵگا لەرێگەی زانستی کۆمەڵایەتیەوە بەخشینی رەهەندێکی نادیار نییە بە کۆمەڵگا, بەڵکو راڤەکردنەوەی کۆی چالاکی و گەشەی کلتوریی کۆمەڵە, دواندنەوەی فەرامۆشکراوەکانی ژیانە, قسەکردنەوەیە لە ئەگەرێك کە هەستیپێدەکەین لێی‌نایەینەدەنگ, ئەو زانستە فێری ئەوەمان دەکات درك بە ئاسۆیەکی روون بکەین, ئەوەش ئاسۆیەکی کۆمەڵایەتی جیاواز نییە, ئاسۆیەکە تەنیا پێویستی بەرەخنەگرتنە, چونکە ستایشکردنی کلتور و بێدەنگی لەئاست گوتاری کلتوری کۆمەڵگا, ترسە لە دۆڕاندنی شوناسێك کە پێمان دراوە و هی ئێمە نەبێت, کلتوری کوردیی هێندەی یەقین بە شتەکان دەدات, بەقەد تاڵە موویەك گومانی نییە, بەبێ گومانکردن ناتوانین بزانین کۆمەڵگای ئێمە لەکوێی دونیا وەستاوە, ئەو بەهایە چیە ئەو کۆمەڵگایە هەڵگریەتی, گومانکردن رووخانی ئەو دڵنیاییە کە زەمەنێکی درێژە لەیادەوەریی نەوەکاندا دەپارێزرێت, زانستی کۆمەڵایەتی (سۆسیۆلۆژیا) توانای ئەوەی هەیە ئەو یادەوەریە بێنێتە زمان و سنور و ئاراستەی کۆمەڵایەتی ئەو یادەوەرییە دەستنیشان بکات, بۆیە پێویستە ئەو زانستە بەوە لێکنەدرێتەوە, کە دەمانەوێ گریمانەی کلتورێکی تر بسەپێنینە سەر کلتورێکی تردا, ئەوانەی ئەو بۆچوونەیان هەیە لەراستیدا ترسیان لە کلتوری کوردیی نییە, بەڵکو ترسیان لە دۆخێکە کە گۆڕانی تیا رووبدات, ئەوان لەناسینی کۆمەڵگا لەرووی پەیوەندیەوە بێدەنگن, چونکە لە هەرکاتێك کام لە دوو بەهاکەی بەپێویست زانی دەیهێنێتە نێو ژیانی کۆمەڵایەتی, ئەو کارەش نابێ بە جێگەی دڵخۆشکەریی بزانین, بەڵکو دەبێ گومان بەرەو ئەوەمان ببات کە ئێمە کۆمەڵگایەکین تەندروست

نین, لەبری هەڵچوون لەبەرامبەر تێگەیشتن لەم چەشنە پێویستە رەخنە و بۆچوونی جیاواز بخەینەڕوو نەوەك بریاری پێشوەخت بسەپێنین, پێویستمان بەوەیە لە دووتوێی زانستەوە گفتوگۆ بکەین, بۆچی وتمان زانست و نەمانوت زانستی کۆمەڵایەتی؟

چونکە ئەوە تەنیا سۆسیۆلۆژیا نییە توانای خوێندنەوەی پەیوەندی هەیە لە کۆمەڵگای ئێمەدا, بەڵکو لەپاڵ ئەو زانستە, زانستەکانی تر لەجۆری (ئەنترۆپۆلۆژیا)ش کارێکی پێویست و حەتمیە و دەبێ فەرامۆشی نەکەین, ئەوەش لەسەر ئەو حەقیقەتەی کە (زانست بەشێوەیەکی گشتی شتێکی تر نییە جگە لە دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی, ئەویش لەرێگەی تاکەکەسێکەوە گەشەناکات, بەڵکو گەشەکردنی وەکو گەشەسەندنی هەر دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی ترە)(13).

بۆیە کاتێ سەیری پێوەندیی کۆمەڵایەتیەکانیکۆمەڵگای کوردیی دەکەین لەڕووی سۆسیۆلۆژیای ئاینەوە دەبینین (زمان / سرووت) بەرهەمهێنەرێکی تری دووفاقیەتن, ئەگەرچی یەکەمیان زیاتر پێوەندی هەیە بە ئەنترۆپۆلۆژیای زمانەوانیەوە, بەڵام سۆسیۆلۆژیای ئاینی فەرامۆشی ناکات, ئەگەر کۆمەڵگای عێراقی کۆمەڵێك بێت لەڕووی ئاینەوە بەسەر سوننە و شیعە دابەش بووبێت ئەوا کۆچەرییەکان ئەو گروپەن کە زیاتر بەرەو شیعە دەگەڕێنەوە, هۆیەکەشی وێنەی پاڵەوانێتی و قارەمانی (عەلی کوڕی ئەبی تالیب)ە, کە بەرابەری شیعەخوازیی دادەنرێت, عەلی پیاوێك بوو وێنەی قارەمانی تیا کۆبۆوە, قارەمانیش بەردەوام لای کۆچەر مایەی شانازییپێوەکردنە, کەچیکۆمەڵگای کوردیی کە ئیسلامیەکی سوننیە, بەڵام لەناو ئاستی زمان خاڵی نییە لە شیعەگەرایی, بەمانایەکی تر سوننەبوونی ئەو کۆمەڵگایە بەمانای رەتکردنەوەی شیعەبوون نەبووە, بۆیە ئاماژەکردن بۆ قارەمان بە (شێرەکەی ئیمامی عەلی) ناودەبرێت, یاخود لە پاڕانەوەی ژنی کوردیی کاتێکی مناڵێکی بەرەو سەفەرێکی سەخت دەڕوات دەڵێ (برۆ ئیمامی عەباس لەگەڵتا بێت)(14).

ئەگەر ئەو ئاستە زمانەوانیە وابەستەبێت بە یادەوەریەکی هاوبەش, ئەوا بوونی کۆمەڵێك سرووتی شیعەیی سەلماندنی ئەو یادەوەرییەیە.

یادی کوشتنی حەسەن و حوسەین یادەوەریەکی بێلایەن نییە بۆ مرۆڤی کوردیی, بۆیە ئەو یادە رۆژێکی ماتەمینی و پرسەی مەرگی ئەو دوانە بۆ کۆمەڵگا دەنوێنرێ لەلایان بەشێك لە رێگەی پۆشینی جلوبەرگی رەش و بەخشینەوەی چێشتی هەریرسە, سرووتێکی شیعەگەراییە و سونێیەکانی نێو کۆمەڵگای کوردیی پیادەی دەکەن, بەو بیانووەی کە ئیسلام هەمووی درێژکراوەی یەکترییە لەکاتێکدا شیعەکان بڕوایان بەو بۆچوونە نییە.

بۆیە ئەو یادەوەرییە یادەوەرییەکی بریندارێ مرۆڤی کوردیە, کە بەهۆی ئەوەی خۆی بەبەشێك لەو یادە گشتیە دەزانێت, چونکە پێویستە ئەوەمان بیرنەچێت, ئینتیمای ئاینی مرۆڤ وابەستەیە بە رابردووی پەیوەندی کۆمەڵایەتی خێزان, بۆیە ئەگەر ئاین لەباوانەوە بۆ نەوەکان وەربگیرێتەوە, ئەوا قسەکردن لە دوو فاقیەتی ئاینی کۆمەڵگای کوردیی دووانە لە رابردوویەکی کۆمەڵایەتی, ئەو دووانە رەخنەییە لای بیریارانی رەخنەگر بەپێی تێگەیشتنی (مانهایم) بۆ دو جۆر پۆلێن دەکرێت, یەکەمیان ناودەنێ (وابەستەی کۆمەڵایەتی) ئەوەش بڕوای زۆرینەی کۆمەڵگایە و نایانەوێ لێی دەربازبن)[15].

ئەویدیشیان بە رزگاربونی کۆمەڵایەتی, ناودەبات, ئەوەش ئەو تاکانە دەگرێتەوە کە هەوڵدەدەن لە بۆچوونی جیاوازەوە قسە لە ئاسۆی کۆمەڵایەتی بکەن و بەپێچەوانەی جۆری یەکەم هەوڵدەدەن لەو وابەستەبوونە کۆمەڵایەتییە خۆیان رزگاربکەن, دیارە لەوحاڵەتە ئەو دووفاقیەتە زیاتر بەرووی ئەوانەوە دەردەکەوێت کە خۆیان بە توێژی روناکبیران دەزانن, کە لەنێوان (وابەستەبوون) و (رزگاربوون) تووشی دووفاقیەت دێن.

ئەوە سەرەرای ئەوەی نەبوونی خوێندنەوە رەخنەیی بۆ ئەو کلتورە ئاینیە هۆکارێکی تری ئەو وابەستەبوونەیە, بۆیە دوو نمونە دێنینەوە یەکیان زیندوو لەئێستادا بەردەوامە لەگەڵمان, ئەویدیش مردوو.. لەرابردوو هاتووە و خۆی درێژدەکاتەوە[16], بۆیە شیعەگەریی لە کۆمەڵگای کوردیدا کلتورێکی دەرکراو نییە, بەڵکو خاوەنی زەمینەیەکە کە توانا قسەکردنەوەی هەیە لەسەر ئەو مێژووە, ئەگەر رابردوویەکی دەستنیشانکراویش بێت, بۆیە بوونی (سەید) و ناوبردنی بە (کوڕانی پێغەمبەر) هەرچەندە ئەو توێژە لەناو هەموو وڵاتانی جیهانی عەرەبی ئیسلامی دەبینرێت, بەڵام لەناو شیعەدا بایەخێکی تایبەتیان هەیە لەڕووی کۆمەڵایەتیەوە, کە ئەوان توێژێکی کۆمەڵایەتی پیرۆزن, لە کۆمەڵگای کوردیشدا هەمان پیرۆزییان هەیە, وەك چۆن لەگۆڕستانەکان گۆڕی نەناسراو هەیە, کە لای ئێمە بە (مەزار) یان (چاك) ناسراوە, ئەو ناوبردنەش بۆئەوە دەگەڕێتەوە کە مردوو کەسێکی پەریزادە و راستگۆ بووە لەدژی زوڵم تێکۆشاوە, مێژووی ئەو گۆڕە نادیار و نەناسراوە, هەندێجار ئەو مێژووە بۆ ئەو ئەسحابانە دەگەڕێندرێتەوە کە لە غەزاکان شەهید بوونە, لەبەرامبەر ئەوەدا بۆچوونێکی تر هەیە پێیوایە ئەو گۆڕە هیچ راستیی و پیرۆزییەکی نییە بەڵکو کۆمەڵگا مێژووی بۆ دروستکردووە, مێژووی ئەسپێکی تۆپیوو کە کاتێ شۆڕەسوارێك ئەسپەکەی دەتۆپێ‌و لەژێر خۆڵی دەنێ‌و دوای دووساڵ ئەو گرمۆڵە خۆڵە دەبینێ, خەڵك وەك مەزارێکی پیرۆز سەیری دەکەن لە ئەدەبی نوێی کوردیدا ئەو کلتورە رەخنەی ئاڕاستەکراوە, بەڵام رەخنەیەکی هەتیوو رەخنەیەك بەتەنیا توانای خوێندنەوەی نابێت و پێویستی بە هەوڵی تۆکمە و بەردەوام هەیە, ئەگەرچی ئەو رەخنەیە رەخنەیەکی شەرمن نیە, بەڵکو بە بوێرییەوە کاتێ لە (حەسار و سەگەکانی باوکم)دا (شێرزاد حەسەن) لەسەر زمانی زێوان کوڕی گەورە وریادەکاتەوە لەمێژوویەکی دروستکراو وپێی دەڵێ: (بێئاوەز ئێرە نە مەزارە و نە تەڕەماش).

پێویستە ئاماژە بە بۆچوونێکی تریش بکەین, ئەویش ئەوەیە کە مەزار لای شیعە بە (کچانی حەسەن)ی کوڕی عەلی ئەبی تالیب ناودەبرێن, بەڵام ئەو ناوبردنە لای (علی الوردی) ناوبردنێکی وەهمیە چونکە حەسەن ئەو هەموو کچەی نەبووە.

مەزار لەرووی کۆمەڵایەتیەوە بووە بەوشوێنەی کە تاکەکانی ئەو کۆمەڵگایە سەردانی دەکەن بۆ ئامانجەکانیان, لەڕووی چاکبوونەوەی نەخۆش و هاتنەدی مرازەکانی داهاتوویان, بەڵام دەکرێت ئەوەیان بەجۆرێك لە بێئومێدیی سەیربکەین, کە چاکبونەوەی نەخۆش بدەینە دەست مێژوویەکی ون و نادیار کە مێژووی مەزارە, ئەوسا دەبێ بڵێین داهاتووی تاکەکان بەنادیار دەسپێرین.

ئەگەر ئەو سرووتە ئاینیە سەلماندنی دووفاقی تاکەکانی ئێمە بێت لەنێوان سوننە و شیعەدا, ئەوا ئەو دووفاقیەتە جارێکی تر لەئاستی زمانەوە توانای ئەو جەختکردنەوەیەی هەیە, بۆیە پێوەندی کۆمەڵگا لەنێوان (مەزار / مراز) کە یەکەمیان ئەو شوێنەی ئاماژەمان بۆکرد دەبێ بە تاکتیکێك کە ستراتیژەکەی مرازە, کە لە رووی دەنگو ئیقاعەوە ئەو دوو وشەیە لەیەکەوە نزیکن و پێوەندیەکی دیالەکتیکی هەیە لەنێوانیان, و ئەگەر لەئاستێکی تریش سەیری ئەو رابردووە ئاینییە بکەین, دەبینین (ئیمام جەعفەر سادق) کوڕێکی هەبووە بەناوی (صگبان) کە بە یەکێك لە کەسە پیرۆزەکان سەیردەکرێتو دەچنە سەر گۆڕەکەی, کە وەك جۆرە مەزارێك سەیردەکرێت, ئەوناوە عەرەبیە لە وەرگێڕانی بۆ زمانی کوردیی دەبێ بە (سەگەوان) مانا فەرهەنگیەکەشی (پاسەوانی سەگ) دەگەیەنێت.

دیارە لەنێوان (صگبان) ی شیعەی عەرەب و (سەگەوان)ی کوردیدا جیاوازییەکی ئەوتۆ نییە, ئەوەش تاڕادەیك پێمان دەڵێت, کە کۆمەڵگای کوردیی کۆمەڵگایەکە خاڵی نییە لە دووفاقیەتی ئاینییی, کۆمەڵگایەکە لەناو خۆیدا هەڵگریی رووی (سوننە) و رووی (شیعە)یە, کۆمەڵگایەکە ئەو دووانە لەناوخۆیدا کۆدەکاتەوە, ئەوەش لەبڕوابوونەوە سەرچاوەی نەگرتووە, بەڵکو بەرەنجامی ترسە لە

کلتورێك کە کلتوری ئیسلامە, بۆیە ترسی کۆمەڵگای کوردی لەوێوە دەستپێدەکات, کاتێ ناتوانێ خۆی لەبەرامبەر سوننە و شیعە یەکلابکاتەوەو راستە ئەو لەرووکەشدا سوننیە بەڵام لەناوەوەدا وازی لە شیعە نەهێناوە, وەك چۆن لەبەرامبەر ئەو دوو بەها کۆمەڵایەتیە دەیەوێ هەڵگری هەردووکیان بێت, ئەو ئاست و پێوەندیە کۆمەڵایەتی و ئاینیە گوازراوەیە بۆ کایەی سیاسی, کە لە ئەزموونی مومارەسەکردنی حزبی دەرکەوتووە, بەڵام بۆئەوەی ئەو رابردووە ئاینییەی خاڵی نیە لەو ئێستا حزبیەی کە بەرهەمهێنەری دووفاقیە دەڵێین, ئەگەر ئەو زەمینە بۆ رابردوویەکی ئاینیی هاوبەش بگەڕێتەوە, بەڵام ئەوا بوونی واقیعێکی ئەو رابردووە لەئێستادا, یا بەمانایەکی تر زیندووکردنەوەی ئەو رابردووە, لەرێگە پێدان بە دروستکردنی مزگەوتی (حوسەینیە) لە سلێمانی, بەڵگەیەکە بۆ مێژووی شیعەگەرێتی لەکوردستان, نەبوونیشی و رێگەپێدان بەو مزگەوتەش بەمانای موجامەلەی سیاسی دێت, ئەوکاتە ئەو هێزە کە (یەکێتیی)ە دەکەوێتە بەردەم بەرپرسیاریەتی ئاکاریی کۆمەڵگا.

دووفاقیەت و کۆمەڵگای حزبی

ئەگەر دووفاقیەتی کۆمەڵگای عێراقی دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی بێت, ئەو دیاردەیە لەکۆمەڵگای کوردیدا دەپەڕێتەوە بۆ کایەی سیاسی, چونکە ئەو دوو هێزە

سیاسیه كوردیه دابڕاو نین لەو دووفاقیەتە كۆمەڵایەتیە بۆیە ئەو ململانێیە دەگۆڕنە سەر دۆخێكی سیاسی, چونكە بوونی ئەو دوو بەها كۆمەڵایەتیە لەناو تێگەیشتنی عەقڵی كوردیی نەچۆتەدەرەوە, بەڵكو وەك ئاكاری سیاسی دەركەوتووە, بەمانای لەدیاردەیەكی كۆمەڵایەتیەوە بووە بە ستراتیژێكی سیاسی, وەك لە ئەزموونی شەڕكردنیان لەگەڵ یەكتریی, هەریەكە لەو دوو هێزە (یەكێتیی و پارتی) دەیانەوێ شەڕەكە راڤەبكەن بەداكۆكیكردن لە بەها, بەوەی یەكەمیان بانگەشە بۆ بەهای ژیار دەكات, لەرێگەی قسەكردن لە پەیوەندیی دامەزراو و ئۆرگانەكانی كۆمەڵگای مەدەنی, ئەویتریش دەبێ بەهەڵگریی (بەهای خێڵە كۆچەریەكان) لەرێگەی داكۆكیكردن لە ئاكاری ئەو گروپە كۆمەڵایەتیەی كە ئەوی بەرهەمهێناوە, تەنانەت بۆ سەپاندنی بەها هەموو ئامادەییەكی تیادەبێت بۆ ئاشتبوونەوە لەگەڵ دوژمنەكانی نەتەوە.

لەو ململانێیە ئەوەی بەناوی پاراستنی زمان لەبەرگی كوردبوون داكۆكی لێدەكرێت, لەڕاستیدا هەوڵێكە بۆ كوشتنی زمان, چونكە ئەگەر ئەو دۆخە كۆمەڵگایەكی حزبیمان پێدەبەخشێت, بەڵام كۆمەڵگایەك كە پێكهاتەكەی ئەو دوو هێزە سیاسیەن, دوو هێز كە جەستەیەكی دووفاق بۆ كۆمەڵگا بەرهەمدێنن, چونكە نە یەكێتیی و نە پارتی نەیانتوانیووە داكۆكی لەو بەهایە بكەن, بەبێ گەڕانەوە بۆ بەهاكەی تر.

با جارێ لەسەر ئەوە بووەستین كە ئەو دوو بەهایە دوو ئاكاری تایبەت بەخۆیان دێنن كە لای (ئیبن خەلدون) ئاكاریی كۆچەریی بەباشتر سەیردەكرێت, چونكە ئاكارێكە فێڵ و تەڵەكەیی لەخۆناگرێت, خێڵە كۆچەریەكان لای ئێمە لەناوچەكان جێنشین بوون, بەمانای دەسبەرداری كۆچ بوون, بەڵام پارێزگاریان لە بەهای خێڵەكی دەكرد لەڕووی پێوەندی كۆمەڵایەتی, ئەو جێنشینەی كۆچەریی جیاوازە لە كۆچەریی عەرەبی, وەك چۆن ئەگەر كۆچەرییەكانی عەرەبی لە بیابانەوە هاتبن, ئەوانی ئێمە

لەناوچە شاخاویەکانەوە هاتوون, بەڵام لەناوچەیەك هێز و توانای خۆی کۆدەکاتەوە, کە دیارترین نمونەش کە توانیویەتی لەناو هێزی سیاسی خۆی رێکخستن بێ, بنەماڵەی (بارزانی)ە لەناو (پارتی دیموکراتی کوردستان) دیارە ئەو هێزە چەندە بڕوای بەو بەها خێڵەکیە هەیە, هێندەش بێلایەن نیە لەبەرامبەر بەهای ژیار, بەتاییەت کاتی دەسەڵاتی فەرمانڕەوایەتی دێنێتە ناوشار, دەیەوێ بەهای ژیار لەناو بەهای خێڵەکی کۆبکاتەوە, ئەگەرچی ئەو کۆکردنەوەیە چەندە دووفاقیەتی ئەو گروپە کۆمەڵایەتیە دەگەیەنێت, هێندەش دۆڕاندنی ئاکاری خێڵە, ئەو دۆڕاندنەش گەڕانەوەی ئەو گریمانە عوسمانیە بوو, ئەوانیش هەڵدەستان بەکردنەوەی نەخۆشخانە و خوێندنگا و دەرکردنی رۆژنامە, ئەو هێزە کۆمەڵایەتیە سیاسیە کوردیەش بەکردنەوەی شێتخانە, رووبەڕووی گومانکردن لە ئاکاری خێڵمان دەکاتەوە, چونکە شێتخانە بەرهەمی ئەو بەها ژیارییە کە عەقڵ و شێتی لەیەکتری جیادەکاتەوە, ئەوەش جیاوازی بەهاکان لای (ئیبن خەلدون) مان بیردێنێتەوە, ئەو سۆسیۆلۆژیستە کاتێ بەهای کۆچەریی پێباشتر بوو پێوەندی بەوە هەبوو کە ئەو بەهایە لە فێڵ و ساختەکاری دوورە, بەڵام قبوڵکردنەوەی بەهای ژیاری قوڵبونەوەیە لەناو دووفاقی, ئەوەش مانای وا نیە ئێمە هێزێکی دووفاق و هێزێکی تەندروستمان هەیە, بەڵکو دوو هێزی لێکچوومان هەیە, کە لەماوەی دوانزە ساڵی حوکمی خوێناوی بەهاکانیان گرتەدەست, نەك لەپێناو گۆڕینی بەها, بەڵکو لەرێگەی جێگۆڕکێکردن بەبەها, بۆیە بەهای ژیار لای یەکێتی وەك لە یەکەم بەیاننامەی (کۆمەڵە) بانگەشە بۆ دژبوون لەبەرامبەر خێڵ دەکرێت, بەوناوەی ئەوان ئەو توێژە مۆدێرنخوازەن خەونی گۆڕانیان هەیە, بۆیە ئەو دامەزراندنە دەبێ بەزەمینەی خولقاندنی بەهای ژیار, بەڵام ناتوانێ واز لە بەهای خێڵ بێنێت و جیاوازیەکانی خۆی خەست بکاتەوە, بەڵکو بەدرێژی ساڵان بەدوای سیماکانی لێکچوون دەگەڕێت لەبەرامبەر ململانێی ئەو دوو هێزە سیاسیە پێویستمان بەوەیە, لەوەتێبگەین کە لەبنەڕەتدا ململانێیەکی

کۆمەڵایەتیە, بەروویەکی تر دەکرێ بڵێین ململانێیەکە خۆی لەرێگەی (خێڵ) و (ژیار) دەرخستووە, ئەو خۆدەرخستنەش پێوەندیی بەو ژینگە کۆمەڵایەتیەوە هەیە کە حزب و سەرۆك حزب تیایدا گەشەدەکەن, بۆیە گەر (مەسعود بارزانی) کەسێك بێت دابڕاو نەبێت لەو رابردووە کۆمەڵایەتیە, بەڵکو درێژکراوەی وێنەی (بارزانی) باوك بێت, ئەوا (جەلال تالەبانی) تەواو ویستویەتی خاوەن وێنەیەکی جیاواز بێت, جیاوازبوونی وێنە شەرعیەت بەو ململانێیە دەدات و گریمانەیەکی ئەفسانەیی دەخاتە نێو ململانێی یەکێتی و پارتی, ئەوەش چیرۆکی دەرکردنی ئادەم لە بەهەشتمان بیردێنێتەوە, کە دەرکردن بەهۆی گوناهکردنی ئادەم لەتەك حەوادا, بەلای (توینبی) ئەو دەرکردنە لەبەهەشت و چوونەسەرزەوی بەمانای رزگارکردنە لە ژیانی سەرەتایی بۆ ژیانی مەدەنی, ئەوەش بەچەمکێك لەیەك جیادەکاتەووە, بەوەی ژیانی مەدەنی لەرێگەی داهێنانەوە خۆی لە ژیانی سەرەتایی دووردەخاتەوە, بەڵام ئەگەر مەدەنیبوونی کوڕەکانی ئادەم خولقاندنی پیشەگەرایی بێت بەوەی (قابیل) دەبێ بە جوتیار و (هابیل) بە شوان, کە دواتر قابیلی جوتیار هابیلی شوان دەکوژێت, ئەو مەدەنیبوونە لەرێگەی شەڕ و ململانێیەکان یەکلاییدەکاتەوە, بەڵام هەرەمی ململانێی ئەو دوو هێزە ناکۆکەی کورد نەیتوانی لەرێگەی کوشتنەوە کۆتاییبێنێت, بەڵکو ئەو ململانێیەی گواستەوە بۆ ناو رەهەندە جیاوازەکانی ژیان, بەوەی سرووشتی پێکهاتەی کۆمەڵگای کوردیی سرووشتی کەسێتیەکی دووفاقیە لەنێوان ئەو دوو هێزەوە, ئەوەش لە ململانێ و ناونانی کوڕەکانی ئەو دوو سەرکردەیە باشتر هەستیپێدەکەین, بۆیە ئەوە تەنیا رێککەوتێکی ئاسایی نیە (تالەبانی) ناو لە کوڕەکەی دەنێت (باڤێل) وەك چۆن (بارزانی)ش ناوی کوڕەکەی دەنێ (مەسرور), ئەگەر بیانووی تالەبانی وابەستەکردنی ئەو ناوە بەناوی ئەشکەوتێك بێت, کە پێوەندی بە یادەوەریی چالاکی سیاسی ئەوەوە هەیە, ئەوە بیانوویەکی کەمخوێن و بێتوانایە, چونکە ئەو ناوە زیاتر بەرەو پاڵەوانی رۆمانی (دایك)ی مەکسیم گۆرکی

دەمانبات, بەتایبەت ئەگەر ئەوەمان بیرنەچێت, دامەزراندنی یەکێتی لەژێر کاریگەریی تێڕوانینەکانی حکومەتی شورەویی و دیدی کۆمۆنیزم بوو بۆ دونیا, بۆیە ناونانی بە (باڤێل) وەك پالەوانێکی نوێ کە پێمان بڵێ مێژووی ئەو مێژووی کتێب و مەعریفەیە, کەچی لەبەرامبەر ئەوەدا دەبینین ناونانی کوڕەکەی بارزانی بە (مەسرور) کە ناوێکی عەرەبیە و لەکوردیدا مانا (بەختیار) دەگەیەنێت, ئەو ناوە بۆ بنەماڵە مانایەکی مەجازیشی دەبێت, کە رابردوویەکی بەختەوەر ئایندەی بنیاتناوە, بەوەی ئەو رۆڵەی بنەماڵەیەکی بەختیارە, بەڵام پێویستە بۆ داکۆکیکردن لە بەها لەوێوە سەیریان بکەین, کە تا چەند بەها لەناو پێوەندیی کۆمەڵایەتی ئامادەیی هەبووە, بەهای خێڵ.. بەهایەکە لەسەر پێوەندیی خوێن دروست بووە, بەهایەکە سوودی لەو خەسڵەتە کۆمەڵایەتیەی کۆمەڵگای‌کوردیی وەرگرتووە, بۆیە دەرکردنی پارتی لە هەولێر بریندارکردنی شەرەفی خێڵە, خێڵ تەنیا بە تۆڵەکردنەوە دەتوانێ ئابرووی خۆی بکڕێتەوە, ئەویش نەك بەرێککەوتن, بەڵکو لەگەڵ گەڕانەوەی دەبێت ئەو دەربکات, چونکە گەڕانەوە بەپێی رێککەوتن ناتوانێ خێڵ رازی‌بکات, بەڵکو چەمکی ئاشتبوونەوە تەواو رەتکراوەیە, تەنیا دەرکردنی یەکێتی لەهەولێر حورمەتی سیاسی و کۆمەڵایەتی ئەو هێزە وەك خۆی لێدەکاتەوە, بۆیە ئەگەر ئێمە خاوەن هێزێك بین تاحەدی سەرئێسقان خیانەت لە بنەما ئاکارییەکانی خێڵ نەکات, دەبێ یەکێتیی تا چەند بتوانێ ئەو ئاکارە ببەخشێتە ئەو بەها کۆمەڵایەتیەی هەڵگریەتی, بەوەی سەرکردە لای ئەو کوڕی بنەماڵە نییە, بەڵکو کەسێکی خوێنەوارە و هەڵگری بڕوانامەی (پارێزەر)یە.. بەواتای کەسێکی یاساییە ئەوەش شەرعیەتی ئەوەی پێدەدات کە تێگەیشتن لە دنیای نوێ دەیهێنێتەبوون, بەڵام ئەو بەها ژیاریە بۆ یەکێتیی دەکەوێتە نێوان دوالیزمی (وەهم / حەقیقەت)دایە, نەك لەبەرئەوەی ئەو هێزە نوقمی گوتارێکی یۆتۆپی بووە, بەڵکو بەشێکی زۆری حەقیقەتەکانی گوزارشتن لە وەهمی سیاسیانەی ئەو هێزە, کە وەهمی مۆدێرنە نوقمی نێو خۆجیاوازکردنی

کردووە, بیئەوەی ئەوە بە هەندوەربگرێت حەقیقەت وەك ئەوەی ئەو تێیدەگات, بەرامبەرەکانی بەوشێوەیە سەیری ناکەن, بەمانایەکی تر ئەگەر یەکێتیی پێیوابێ پارتی لەشەڕی ناوخۆدا دەستپێشخەربووە, ئەوا (پارتی)ش بەهەمان شێوە بڕوایەکی ڕەهای هەیە بەوەی یەکێتی شەڕیپیفرۆشتووە, ئەوە جگەلەوەی ئەو هێزە مۆدێرنخوازەی کوردیی گرێی (یادەوەریی خیانەتکار)ی هەبوو, بۆیە هەموو هەوڵێکی بۆئەوەبوو لە ململانێی سیاسیدا پارتی تووشی ئەو خیانەتە بکات, دیارە چەمکی خیانەت بەومانایەی پارتی پێیوایە ڕێککەوتنی (جەلال تاڵەبانی) لەناوەڕاستی شەستەکان لەگەڵ دەوڵەت خیانەتێکە, بۆیە کاتێ پارتی لەڕووداوی سیویەکی ئابدا دەگەڕێتەوە هەولێر.. ئەو گەڕانەوەیەی پارتی لەگەڵ بەعس کردنەوەی گرێی یەکێتیە, ڕاستە ئەو تاسەر سنور ڕاوەنرێت, بەڵام هەست دەکات ئەگەر مێژووی ئەو ڕووداوێکی شەرمئامێزی لەخۆگرتبێت, ئەوا مێژووی بەرامبەر لەم ڕووداوە خاڵی نییە.

ئەو ڕووداوە لێکچونی نێوان ئەو دوو هێزە خەستردەکاتەوە, بۆیە ساڵانی دوای ئەو ڕووداوە خەستکردنەوەی بەهاکان لەناو یەکتریی, بەوەی ئەو دوو هێزە هەیمەنەی دەسەڵاتیان کەوتەسەر دووشاری گەورە, ئەوسا بەتەواوی ئەو بانگەشەکارییەی بەها بوو بە میکانیزمێکی کۆمەڵایەتی ئەوان, ئەگەر پارتی لەهەولێر بانگەشەی بۆ ئاکاری کوردبوون و چەمکی شەرەف و لانەدان لە نەریت کرد و کۆمەڵێکی موسڵمانی حزبی لە هەناوی خۆی هەڵگرتبوو, کە هێزە ئیسلامیەکان سوودێکی بێوێنەیان لەو دۆخە وەرگرت, بەڵام ئەو دۆخە بۆ پارتی خاڵی نەبوو لە دووفاقیەت, بەڵکو دەیویست لەناو ماناکانی خێڵایەتی قسەکردن لە کۆمەڵگای مەدەنی بکات بەباسێکی نێو ئۆرگان و دامەزراوەکانی, دیارە نەبوونی پرسیار لەو کۆمیدیایەی کە لەنێوان ئاکاری خێڵ و کۆمەڵگای مەدەنی دەیویست هاویەکبون دروست بکات, لەکاتێکدا پێویست بوو ئەو پرسیارە ڕوبەڕووی ئەو هێزە بکرێتەوە, کە کۆمەڵگای

مەدەنی بەپێی ئاکاریی کوردەواریی مانای چییە؟ چونکە کۆمەڵگای مەدەنی چەمکێکی خۆرئاواییە, لێرەدا هیچ جیاوازییەك نەبوو لەنێوان دووفاقیەتی (پارتی و یەکگرتووی ئیسلامی) چونکە یەکگرتووش ئەوەی بەتەواوی بیردەچوو کە ئەو کۆمەڵگا هیوابۆخوازراوە, کۆمەڵگایەکە وابەستەی ژینگە و دۆخ و بیرکردنەوەی رەخنەییەکە ئەو بە کافریان ناودەبات, بۆیە بێناگا لەو راستیە یەکگرتووش داوای کۆمەڵگایەکی مەدەنی دەکرد بەپێی ئاکاری ئیسلام[17].

ئەو دووفاقیەتەش بۆ ئەو هێزە ئیسلامیە پێوەندی بەوەوە هەبوو کە یەکگرتوو دەیویست ئەو بەها خێڵەکیە لەخۆی داماڵێت کە ئیسلام بەتەنیا بەرهەمی بیابان بێت, بەڵکو دەیویست تیۆریزەی بکات بۆ ناو ژیار, بەڵام لەسەر بنەمایەکی دووفاقی, وەك چۆن یەکێتی و پارتی زەقترین نمونەی ئەو حاڵەتەن, ئەگەر ئاماژەمان بۆ پارتی کرد, ئەوە یەکێتی خاڵی نەبوو لەو دووفاقیەتە, چونکە شارێکی نوێی وەك (سلێمانی) بۆئەو دەیتوانی بەهای ژیار و گۆڕانە فۆرمیەکانی مۆدێرنە قبوڵ بکات, بەپێچەوانەی شارێکی مێژوویی وەك هەولێر, بۆیە یەکێتیی خۆی بە رۆڵەی شەرعیی مەدەنیەت دەزانێ, لەکاتێکدا دەسبەرداری ئەو بەها خێڵەکیە نەبوو, راستە ئەو لەناو رێکخراوەکانی خوێندکاران و لاوان و ژنان و کرێکاران, دەیویست وێنەی مۆدێرنیزەبوونی کۆمەڵگای کوردیی لەخۆی کورتبکاتەوە, لەکاتێکدا مەکتەبی کۆمەڵایەتی دروستکردووە بۆ سوڵحی عەشایەریی, ئەو دوفاقیەتەی یەکێتی لەناو دونیای ئێمەدا دەیکات, وابەستەیە بە دەسخەڕۆدانی نەوەیەکی تر کە لەناو حزب دەیەوی هەموویان رازیبکات.

ئەوەش پێوەندیی بە یادەوەرییەوە هەیە, یادەوەریی کە توانای بزاوت بە دووفاقیەت دەبەخشێت, وەك چۆن ئەزموونی پەرلەمانی کوردیی پێوەندیی بەیادەوەریی ئەفەندیەوە هەبوو, فۆرمێکی ئەفەندییانە بوو لەڕووی هاتنەوەی چینێکی جیاواز کە (وەزیر, ئەندام پەرلەمان, بەرپرس), بەڵام ئەوان دەرچووی

خوێندنگایەکی نوێ نەبوون وەك ئەفەندیی, هێندەی دووفاقیەتی کەسێتی لەنێوان (کۆچەریی) و (ئەفەندیی) دەیویست بیانگۆڕێت بۆ سەر یەکتریی, هەربۆیە ئەفەندی کوردیی هەڵگری ئاکارێکی خێڵەکی بوو, ئەوەش لەڕووی رەفتاری لەگەڵ ئەوانی ژێرخۆی دەردەکەوت.

هەرچەندە لەرووکەشدا دەیویست وەك ئەفەندی خۆی دەربخات, بەوەی ئارەزووی تازەکردنەوەی هەیە, لەرووی جلوبەرگ و کەرەستەکانی ناومالّ و جۆری ئۆتۆمبیلەکانیان, (مۆنیکا)کانیان بەرهەمی ئەو ئاکارەیە, هەروەها خۆدەخستنیان بەخوێندنەوە, وەك چۆن ئەفەندی لەعێراقدا خەریکی خوێندنەوەی رۆژنامە و گۆڤار بوو لەکاتێکدا لای ئەوانیتر ئەوکارە حەرامبوو. ئەفەندی کوردیی ئەو ئاکارەیان لەرێگەی خۆکردنیان بەخاوەن ئیمتیازی رۆژنامە یا گۆڤار دووبارەدەکردەوە, ئەو خۆنوێکردنەوەیە لەناو کەسێتی ئەفەندیی لەڕاستیدا چەکدارکردنەوەی خێڵەکانمان بیردێنێتەوە, کاتێ لە هەشتاکان بەعس بەفۆرمی جیاوازیی شاریی چەکداریدەکردن, رەشماڵەکانی پێدەگۆڕین بە باڵەخانەی گەورە.

بۆیە ئەو یادەوەریە کوردیە چەندە یادەوەریەکی کۆمەلایەتی و ئاینیە هێندەش ئایدیۆلۆژیە, کە لە نمونەی دووفاقیەتی نێوان شیعە و سوننە و هەروەها لەنمونەی ئەفەندی, دواتر لە هاونزیکی بە ستراتیژی بەعسیزم دەرکەوتووە, ئەوەیان شوبهاندنی حزبی کوردیی نیە بەبەعس, بەڵکو مەبەستمان ئەو یادەوەریە ئایدیۆلۆژییە کە دواتر لەیادەوەریی گشتی دەبێتەوە پێکهاتەی کۆمەڵگای کوردیی.

هەریەك لەو ئاڕاستانەش بەپێی توانا هەوڵمان دا لەسەری بووەستین, بەلام پێمان وایە دیدێکی ناتەواو دەدەین بەدەستەوە ئەگەر لێرەوە بووەستین, چونکە خالێکی جەوهەری کە لەناو ئەو نووسنیە ئامادەیی هەبوو, بەلام رووبەرێکی سەربەخۆمان بۆ دەستنیشان نەکرد, ئەویش (ئاکار) بوو, کە چەمکێکە بەپێێ تێگەیشتنی کۆمەڵگا بۆ ئاین و سۆسیۆلۆژیا گرینگانەی دەکات, کە پەیوەستە بەو بەها رابردووخوازەی کە

دەیسەپێنێ, ئەگەرچی بەهای ژیاریی توانای گۆڕینی هەیە بەڵام لەکۆمەڵگای کوردیدا ئەو دوو بەهایە بوونەتەوە خوڵقێنەری دووفاقی بۆ ئاکار, چ لەڕووی تێگەیشتنی خود بۆ دونیاوە چ لەڕووی پێوەندی کۆمەڵایەتی تاك, کە پێوەندیەکە لەناو دوو بەهای هاودژ نوقم بووە و بۆتەهۆی ئەوەی کۆمەڵگایەکی دووفاق لەنێوان هەڵەکردن و خوڵقاندنی حیکایەت دروستبکات.

دووفاقیەتی ئاکاریی

چەمکی ئاکار لەکۆمەڵگای ئێمەدا پێوەندی بەویستێکی کۆمەڵایەتی تاکەکانەوە نەبووە, هێندەی بەهای خێڵەکی بەپێی پێوەندیی خوێن کردوویەتی بە نەریت, لەرێگەی حەرامکردنی پێوەندیە سرووشتیەکان و شەرعیەتدان بەپێوەندیەکان تەنیا لەرێگەی ئەو بەهایە رێگەی پێدەدرێت, ئەو بەهایە بۆئەوەی لەسەر زەمینەیەکی پتەو پێیەکانی خۆی رابگرێت, ئەو بەهایە بارگاوی دەکات بەئاین, چونکە ئاین گوتارێکە داپۆشراوە لەناو تۆڕێکی حەرام کە سوودێکی زۆربەو بەها خێڵەکیە دەگەیەنێت, تەنانەت گەشەسەندنی خێرای ئیسلام تەنیا پێوەندیی بەوەوە نەبووە کە ئیسلام بە شمشێر ویستویەتی بوونی خۆی بسەپێنێ, بەڵکو ئیسلام هەوڵیداوە پێوەندیەکانی خێڵ رێکبکاتەوە, و پارێزگاری لەو بەها خێڵەکیانە بکات, ئەوە سەرەڕای ئەوەی کاتێ بوونی خۆی بە شمشێر سەلماند, ئەو سەلماندنە ئاکارێکی

خێڵە, بۆیە ئیسلام بۆ کۆمەڵگای کوردیی شورەو زەمینەیەکی پتەوە بۆ ئەو گوتارە ئاکاریە. بەڵام ئەوکاتەی لادان لە نەریت دەبینین ئەوساتە دەبێ گومان لەو گوتارە بکەین, وەك چۆن ئەو لادانە پێوەندیی بە دووفاقیەتی مرۆڤەوە هەیە, کە لێرەدا لەسەر دوو ئاست دەستنیشانی دەکەین, یەکەمیان (هەتیوبازی) وەك لادانێکی سێکسی و ئاستی دووەمیش (دووفاقیەتی پیاو لەبەرامبەر ژندا).

یەکەمیان" هەتیوبازی ئەو دیاردە کۆمەڵایەتیە لەخۆرهەڵات و خۆرئاوا بوونی هەیە و بەڵام بوونی لە کۆمەڵگا خۆرهەڵاتیەکان جیاوازە لە کۆمەڵگای خۆرئاوایی.

لەکۆمەڵگای خۆرئاوایی پێوەندیی بەدوو دۆخ هەیە, دۆخی دوورکەوتنەوە, کاتێك بۆ ماوەیەکی زۆر پیاوان لە ژنان دووردەکەونەوە, بۆ نمونە لەناو ریزەکانی سوپادا, بەتایبەت ئەوکاتەی لەبەرەکانی جەنگدا دەبن منالّ لەگەڵ خۆیان دەبەن, دۆخی دووەم دۆخی نامۆبوونی مرۆڤە, ئەوەش تایبەت نییە بە پیاوەوە, بەڵکو بێزاریی و پەستی مرۆڤی خۆرئاوایی لەرەگەزیی بەرامبەری وایکردووە, پەنابباتەبەر رەگەزەکەی خۆی, بەڵام هەرچی کۆمەڵگای خۆرهەلات و بەتایبەتی جیهانی ئیسلامیە, بلاوبوونەوەی ئەو دیاردەیە پێوەندیی بەسەردەمی ئەمیر و خەلیفەکانەوە هەبووە, کە بەلای (الوردی) خەلیفەکان دەیانوویست لەمومارەسەی سێکسیدا چێژێکی نوی وەدەست بێنن, وە لە کۆمەڵگای عێراقیدا لەسەردەمی عوسمانیەکان بەتەواوی گەشەیسەندووە, بەڵام خالێك کە لەناو کۆمەڵگا ئاینیەکان و تیاشیاندا کۆمەڵگای کوردیی هۆکاری سەرهەڵدانی ئەو دیاردەیە بۆ (حیجابکردنی ژن و جیاکردنەوەی لە پیاو دەبنە زیادبوونی لە رێژەی بلاوبوونەوەی ئەو دیاردەیە لەناوخەلکدا)[18].

چونکە هەرکاتێك حیجابی ژن بەتەواوی سەریهەڵدا و پێوەندیی سرووشتی نێر و مێ بەناوی ئاکار لەیەکتریی دوورخرانەوە, ئەوسا لادانی سێکسی سەرهەڵدەدان[19].

بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا لادانی سێکسی سەرباری ئەو هۆکارە هەندێك پاڵنەری تریش هەیە وادەکات, لە کۆمەڵگای ئێمەدا گەشەبسێنێت, ئەوەش پێوەندیی بەو دوو بەها کۆمەڵایەتیەوە هەیە, بۆیە هەتیوبازی لەکۆمەڵگای کوردیدا زیاتر بەرهەمی بەهای ژیارە, بەواتای بەرهەمی شارە, شار کاتێ بەهۆی سەرکوتکردنەوەی چێژ, ئارەزوو دەکوژێت, ئەوساتە غەریزە بەدوای وێنەیەکی تری چێژ دەگەڕێت, بەتایبەت ئەو منالە ئیشکەرانەی لەناو گەورەکان کاردەکەن, هەروەها لەجەژندا لەناو هۆڵی سینەما و شوێنەکانی تر منالان دەبنە ئەو رووبەرە سێکسیەی کەلەلایەن نێرینەوە هەڵدەخەڵەتێنرێن.

کەچی لە (لادێ)دا کەمتر هەتیوبازی دەبینرێو لادێ کە بەرهەمی بەهای خێڵە, ئەوەش وایکردووە پێوەندیەکانی خوێن لەناو ئەو گروپە کۆمەڵایەتیە هێندە بەسووك سەرینەکرێت, بۆیە (کەر) دەبێت بەو ئەلتەرناتیڤە و مێژووی لادانی سێکسی لادێ دەبێ بە مێژووی کەرگان.

هەریەك لەو دوو لادانە سێکسیە پێوەندیی بەئاکاری ئەو دوو بەهایەوە هەیە, بەتایبەت بۆ ئەو سانسۆرە ئاکاریەی هەموو قەدەغەکراوە کۆمەڵایەتیەکان لەژێر ناوی حەرام کۆدەکاتەوە, کۆکردنەوەیەك ئیسلامی تیا بەرپرس دەکات, بۆیە ئەو دیاردە شارییانەی کە ناوی حەرامی لێنراوە, چوونە ئاهەنگو سەتەلایت و شوێنێك بۆ حەوانەوەی گەنجانو مۆدی جلوبەرگ, بەورێگەیە حەرام دەکرێت کە ئیسلام رێگەی بەوشتانە نەداوە, لەکاتێکدا پێویستە ئاماژە بۆئەوە بکەین کە (ئیسلام ئەو کارانەی حەرام نەکردووە و سزای لەسەر دانەناوە, بەڵام فوقەهاکان (شارەزایانی شەریعە) ترسیان لێی هەیە, ترسێکی خەست, وایان لێهاتووە هەست بکەن, هەستێکی ناوەکی, بەوەی ئەو کارە نوێیانە لەگەڵ بێبایەخیەکەشی, ئەقڵ وردەوردە بەرەو ئازادبوون دەبات)[20].

دیارە پێویستە دیسان بۆ چەمکی حەرام ئەو دوو بەهایە بەهەند وەربگرین, سەرەتا وتمان عوسمانیەکان بۆ دژایەتیکردنی ژیاری ئینگلیزیی, ناویان لە ژیار دەنا حەرام, ئەو حەرامکردنە پێوەندی بە داکۆکیکردن هەبوو لە خەسڵەت و بەهای خێڵەکی, کە دیارە ئسولێەت لەو دوانزە ساڵەدا بەهەمان میکانیزم کاریکردۆتەوە, بەهۆی نەبوونی خوێندنەوەیەکی رەخنەیی بۆ ئەو رابردووە, ئەو مۆدە عوسمانیە لەناو کلتوریی ئێمە نەك هەر دەرنەکرا دەرەوە, بەڵکو خۆی درێژکردەوە, دواتر بوو بە ئاکارێکی هێزە ئیسلامیەکان.

ئاستی دووەمی دووفاقیەتی ئاکار, دووفاقیەتی پیاوی کوردیە لەبەرامبەر ژندا, ئەو دووفاقیەتە پێوەندی بەو پیاوانەوە هەیە کە خۆیان بە رۆشنبیر دەزانن‌و داکۆکی لە بەهای ژیاریی دەکەن, بەڵام لەناوخۆیاندا وازیان لە بەهای خێڵەکی نەهێناوە, بۆیە ئەو دووفاقیەتە توانای خۆشاردنەوەی نییە لەنێوان ئەو دوو بەهایە, بەهایەك کە بەهای خێڵە و لەنێو ماڵدا پیادەی دەکات, بەهای دووەمیش (ژیار) لەدەرەوەی ماڵ بانگەشەی بۆدەکات, ئەو بانگەشەکردنە و ئەو رەفتارەی ئەو بوونەوەرە لەناو پێوەندیی کۆمەلایەتی خۆیدا دەینوێنێ دوو ئاکاری جیاوازن, قسەکردنەوەیە لە حەرام و غەریزەی پیاو, بۆیە ژن لەناو ژیانی هاوسەری دەکاتە کۆیلەی ئەو پێوەندیە, تاکە بیانوویەکیش بۆ ئەو سنورکێشانە بەوە کۆتاییپێدێنێت, کە ئەو بەپێی دەستوری ئیسلام ئەو کارەی کردووە, دیارە ئەوەش گواستنەوەی هەمان مانا فەرهەنگیی و کلتوریەکەی عەرەبیە بۆ کۆمەڵ, چونکە لەکۆمەڵی عەرەبیدا ئەو سیستمە زمانەوانییە چۆن فرمانی بە ژن کردووەو لەناو زمانی کوردیش هەوڵی وەرگێڕانی ئەو مانا فەرهەنگیە دراوە, چونکە لە زمانی عەرەبیدا ژن چەمکێکی مەجازیی هەیە لەزماندا کە بارگاویە بە سیستمێکی ئاکاری, بەتایبەت بۆ ژنی مێردار کە پاوانکردن بۆ پیاوێك لەسەر بنەمایەکی مەدەنی‌و لێك گەیشتن و خۆشەویستی دوو مرۆڤ راڤەنەکراوە, بەڵکو کاتێ بە (حریم) ناودەبرێ, چاوگەی ئەو وشەیە بۆ

(حرامی) دەگەڕێننەوە, کە دیارە لەزمانی عەرەبی ئەو وشەیە بۆ دز بەکاردێت, ئەوکەسەی دەچێتە سەرماڵێك, بۆیە سەیرکردنی ژنی مێردار وەك حەرامێك سەیرکراوە, دیارە ئەگەر لەژێر خوێندنەوەیەکی زمانەوانیەوە سەیری شوێنگەی ژن بکەین لەکۆمەڵگای کوردیدا, هەرگیز ئەو مانا عەرەبیەمان دەستناکەوێت, کە کۆمەڵگای عەرەبی لەخوێندنەوەی زمانەوانی بەرهەمی‌هێناوە, چونکە هەر زمانێك سیستمێکی تایبەتی بەخۆی هەیە, کە لە زمانێکی تر جیاوازە, بۆیە ئەو سیستمە ئاکاریەی دووفاقیەتی لەبەرامبەر ژن بەرهەم هێناوە, چەندە پێوەندیی بە دووفاقیەتی کەسێتی هەیە, هێندەش پێوەندیی بە نەبوونی توێژینەوەی ئەنترۆپۆلۆژیی هەیە بۆ زمان, نەبوونی ئەنترۆپۆلۆژیای زمانەوانی بۆ خوێندنەوەی کلتور بۆتەهۆی ئەوەی ژن کائینێك بێت لەدەرەوەی مێژووی فیکر و گۆڕان.

ئەو دوو ئاکارە جیاوازەی پیاوی کوردیی مانای دووفاقیەتێکە, ئەوەش کۆتایی دووفاقیەتی کەسێتی ئەو نییە, بەڵکو سەرەتایەتی, چونکە (یادەوەری مرۆڤی کورد.. یادەوەرییەکی نەخۆشە, یادەوەرییەکە قوربانی مێژووە, دانابڕێت لەرابردوو)[21].

پیاوی کوردیی ناتوانێ خۆی لەو رابردووە جیابکاتەوە, هەموو ئەو بانگەشەکاریانەش گوزارشتە لە دەسخەرۆدانێك کە ئەو پیادەی‌دەکات, لایەنگیریی بزووتنەوەی ژنان دەکات, ژنان بێئاگا لە نیازەکانی ئەو بەو گەمەیە شادومانن, بەڵام پرسیاری ئەوە لەخۆی ناکات, بۆچی پیاو لەماڵەوە دۆزەخێك بەرپادەکات و دەیەوێ بەهەشتێك لەدەرەوە بۆ ژن مەیسەربکات؟

رەنگە وەڵامێك بۆ خۆدزینەوە پێمان بڵێت مادامەکی پیاوی کوردیی قوربانی مێژووە, ئەو یادەوەریی قوربانیە ئیسلامە لێی‌بەرپرسیارە, دیارە ئەوەیان هەڵەیەکە و خۆمان لە ناسینی کلتوریی پێ‌دەدزینەوە, چونکە ئەگەر ئیسلام لەقورئاندا سنورێك بۆ ژن دەستنیشان بکات, کەچی لەبەرامبەر ئەوەدا هەتیوبازی وەك دیاردەیەك لەسەردەمی خەلیفەکاندا دەردەکەوێت, لێرەدا پێویستە ئەوە بڵێین کە ئێمە

نەدەمانەوێ وێنەی بێگوناح بەئیسلام ببەخشین, وە نە مەبەستمان هێرشکردنەسەریەتی, بەڵکو پێویستە بۆ ئەو تێگەیشتنە بۆلای (علی الوردی) بگەڕێینەوە, کە دەبێ لەبەرامبەر ئیسلامدا هەست بەو جیاوازیە بکەین کە دەکەوێتە نێوان پێغەمبەر و خەلیفەیەکی وەك هارون رەشید, چونکە (عەرەب لەهەر نەتەوەیەکی تر زیاتر نەخۆشکەوتووە بەدووفاقیی کەسێتی, هۆکاری ئەو سەرهەڵدانەش وایان لێهات بکەونە نێو ئەو گەشەسەندنە ژیاریەی لەژێر کاریگەریی دوو پاڵنەری هاودژ کۆببۆوە کە کۆچەریی و ئیسلام بوو)[22].

دیارە دووفاقیەت لە کۆمەڵگای ئێمەدا تەواو لەو خەسڵەتە جیاوازە, ئەوەش بۆئەوەنیە کورد یەکسان بکەینەوە بەزەردەشتی, چونکە یەکسان بوون سەرباری هەوڵێکی بێمانا بۆ دەسخەڕۆدان, لەئاستی کۆمەڵایەتی دەمانگەیەنێ بەهەمان دەرەنجامی کۆمەڵگای عەرەبی, ئەوەش دەرەنجامێکە دوورە لەڕاستییەوە.

خودی کوردیی ململانێی لەگەڵ (کۆچەریی) و (ئیسلام)دا نییە, ئەو ململانێیە لای ئەو خودە بەیەك ئاست سەیرکراوە, چونکە خێڵی کۆچەریی لای کورد لەسەر وێنای ئیسلامەوە گەشەی بە هەرەمی پێکهاتە داوە, بەڵکو ململانێی ئێمە کەوتۆتە نێوان (ئیسلامبون) و (خۆرئاوایبون) یەکەمیان وەك بەهایەکی رابردوو سەیردەکرێت, ئەویدیش وەك بەهایەکی ژیاریی سەیردەکرێت, لەکاتی قبوڵکردنی یەکەم لەترسی رووبەڕووبونەوە بەوەی ئەو کۆنخوازە ناتوانێ واز لەو ژیارە بێنێت, ناشتوانێ ئەو ژیارە بەتەنیا قبوڵ بکات, چونکە ئیسلام بەنێو رەگی کلتوری نەتەوە و یادەوەریی تەواوی کۆمەڵگا چۆتەخوارەوە, بۆیە دەیەوێ لەنێوان ئەو دووانە خۆگونجاندن دروست بکات, ئەوەش بەدووفاقیەتی خودی کوردیی تەواودەبێت.

ئەو دووفاقیەتەش لەنێوان دوو هێزدایە کە (هۆش / نەست)ە, لەهێزی هۆشدا ئەو هەڵگری بەهایەکی ژیارییە, بەڵام لەنەستدا ئەو کەسێکی موسڵمانە, لەعەقڵی دەرەکیی)[23].

لای (الوردی) جیاوازیی مرۆڤی عەرەبی لەنێوان ئەو دوو عەقڵەدا بۆئەوە دەگەڕێتەوە کە کۆچەریی کەسێکە فێری هێرشکردن و تالآن بووە, بەڵام ئیسلام ئاینێکە دەیەوی دادوەریی وەدەست بێنێت, ئەگەرچی بۆ کۆمەڵگای کوردیی و کۆمەڵگا ناعەرەبییەکان, تارادەیەك تووشی ناکۆکی دەبین لەسەر ئەو بۆچونە, چونکە ئیسلام دەسبەرداری ئەو بەها کۆچەرییە نەبوو, کە لە کۆچەریی حەرامدەکات, بەڵکو ئەو بەهایە بەیەکجاری حەرامناکات, بەڵکو لە خێڵی دەسەنێتەوە و دەیداتەوە بەئیسلام, دادوەریی ئەوکاتە وەدەست دێت کاتێ ئیسلام فەرمانڕەوایی ئەو رووبەرەی کرد, بۆیە ئیسلام دەستبەرداری ئەو بەهایە نەبوو, بەڵکو ئەو بەهایەی کرد بەبەهایەکی یەزدانی, چونکە گەر کۆچەریی کەسێك بوو شانازیی بە جوامێریی و هێزنواندنی خۆی دەکات, ئەوا ئیسلامیش لەسەر هەمان کەسێتی وێنەی خۆی دروست دەکات, کە ئەوەش یاسای هێز لە بیابان لەسەر ئەو بنەمایە وەستاوە.

کاتێ (الوردی) کۆچەری لە ئیسلام بەدو ئاکار و جیهانبینی جیاواز سەیردەکات, ئەو جیاوازییە خاوەنی سیمایەکی یەکجاری روونی لەیەکچووە, تەنیا شتێك کە لەیەکیان جیابکاتەوە ئەوەیە, کە ئیدی کۆچەریی دەبێ لەژێر فەرمانی ئیسلام هێرش بکات و لەپاڵ دەسکەوتە ئابوورییەکانی دەبێ خاوەنی ستراتیژی رزگارکردنی دنیا بێت لەکوفر, ئەو ستراتیژەش کاتێك مەسەلەی دەوڵەتی بۆدێنێتەپێشەوە, تەنیا لەوێوە هەست بە جیاوازیی دەکات, چونکە ئەقڵی ئەو هەڵگری بەهایەکە بڕوای بەدەوڵەت نییە.

موحەممەد بەهۆی ناسینی قورەیشەوە هەڵنەساوە بە میانڕەویی, بەڵکو ئەو نمونەیەکی ئەو ژینگەیە بوو, کە سیفاتی جوامێریی و پیاوەتی تیا کۆبۆتەوە, بۆیە هەر لەوکاتەوەی کە پێش بوونە پێغەمبەرایەتی دەچێتە شام بۆ بازرگانیکردن بۆ (خەدیجە) و بەقازانجێکی زۆرەوە دەگەڕێتەوە, لێرەدا ماهیەتی دوو خاڵمان بۆئاشکرادەبێت, یەکەمیان" گەڕانەوە بە قافڵەوە و بێئەوەی گروپێك بێتەسەر رێگای

بۆ تالآنكردنی, مانای ئەوە نییە لەبەرئەوە نایەن كە ئەو ناوی بە پیاوێكی دەستپاك و راستگۆ دەركردووە, بەڵكو ترسیان هەیە لە ئازایەتیو جوامێریی, چونكە دەستپاكی لای قورەیش بەبێ بوونی هێز هیچ نرخێكی نەبوو خاڵی دووەمیش" پێوەندیی بەو قازانجە بازرگانیەوە هەیە كە توانای ئەو دەردەخات لەبواری ئابووربییەوە, ئەو توانایەی دواتر دەبێ بە پلان بۆ ئیسلامبوونی قورەیش, چونكە خێڵە كۆچەریەكانی بیابان بەشێكی زۆریان بەهۆی تالآن و دابەشكردنی سامان لە غەزادا بوونە موسڵمان, چونكە ناكرێ ئەوە فەرمۆش بكرێت كە (موحەممەد دڵێ قورەیشیەكانی پڕكرد لە سامان, بەڵام نازانین دوای ئەوە چی لێدروستكردن)[24].

بەمانای كۆچەرییەكان بەهۆی بڕوابوونیان بەئیسلامەوە نەهاتنە ناویەوە, بەڵكو ئیسلامیان وەك بەرژەوەندیەكی ئابووری سەیردەكرد, كە دوای مردنی پێغەمبەر ئەوە بە موسڵمانە كۆچەریەكان دەركەوت, كە ئەوان كەوتبوونە نێوان دووفاقیەتی (سامان / بڕوا).

ئەوەش لەوە دڵنیامان دەكاتەوە, كە ئەو دووفاقیەتە تەواو لەكۆمەڵگای كوردیی جیاوازە, چونكە دووفاقیەتی ئاكار لای ئێمە كەوتۆتە نێوان ویستی كۆمەڵایەتی و ئارەزووی سرووشتی.

ئەگەر دووفاقیەتی خودی كوردیی دووفاقیەتێك بێت بەپێی قۆناغ و پێوەندیەكان ویستبێتی خۆگونجاندن لەنێوان دوو سیستم بكات, بەڵام بەدەركردنی بەعس لە ماڵەكانمان, ماڵی كوردیی دەكەوێتە ململانێی (بیركردنەوە) و (هەڵەكردن). بیركردنەوە بەپێی ئەو چەمكە دیكارتیە كە خودی كوردیی بوونی وابەستەی بیركردنەوەیە, بیركردنەوەش هەرگیز رێگەی نەداوە لەو ئاكارە خێڵەكیە.. كە ئاكاری پیاوبوونەوە شەڕیكردووە و دژایەتی خۆی بۆ بەعس راگەیاندووە, سی ساڵی دوایی سەدەی بیستەم هێزە سیاسیەكانی كوردیی سوودێكی زۆریان لەو ئاكاری پیاوبوونە وەرگرت, بەعس چەندە لەسەر زەبروزەنگ و چەوساندنەوەی خود ئیشیكردووە,

ناسیۆنالیزمی کوردیش بەدوای بڕیاری بیرکردنەوەی خود, چوارچێوەیەکی داناوە بۆ تواندنەوەی خود.

بەڵکو کاتێ ئمانەوێ وێنەیەکی راستگۆیانەی ئەو قۆناغە نیشان بدەین, دەبێ لە کەسێتیەکی رەخنەیی خودەوە سەیری ئەو دوو قۆناغە بکەین, کە خود ترسی نییە لە رەخنەگرتن لێی, بەواتای بۆ تێگەیشتن دەبێ ئەزموونی خود.. ئەزموونی شکاندنی بێدەنگی وەربگرینەوە, نەوەك ئەو ئەزموونەی بێدەنگە لەئاست سەپاندنی گۆڕانە کۆمەلآیەتیەکان, چونکە ئەو دوو قۆناغە, قۆناغی سەردەمی بەعس و راکردنی خود بۆ شاخ قۆناغی بیرکردنەوەیە, بەلآم دەبێ ئەو ئاگاییە رەخنەییەی خود لەناو ئەو قۆناغە ون نەکرێت, کاتێ لەناو بیرکردنەوەش هەست بە ئیشکالیەتەکانی بیرکردنەوە دەکرێت, رەخنەگرتن لە شۆڕش یەکێکە لە خاڵە دیارەکانی ئەو قۆناغە, بەلآم رەخنەیەکە دەیەوێ ئیشکالیەت نەهێڵێت لەپێناو پتەوکردن و شەرعیەتدان بە بنەما فکرییەکانی خود تیایدا ئاوێتەی حزب بووە.

ئەگەرچی ئەو دەنگە رەخنەییە لەناو شۆڕشدا دەنگێکی قەبارە فراوان نەبووە, بەقەدئەوەی دەنگی نوخبەیەکی دەستنیشانکراو بوە, چونکە لەئەساسدا ئەو قۆناغی بیرکردنەوەیە لەسەر رەخنە بنیات نەنراوە, بەڵکو ئەوە قۆناغی دووەمە رەخنە دێنێت, ئەوەش قۆناغی راپەڕینە, ئەو چەمکە دیکارتییە تیایدا دەکەوێتە نێو رەخنە و خود بەرەو چەمکێکی فۆکۆیی دەچێت بۆخود, بەوەی بوونی وابەستەی هەڵەکردنە, بەزمانی فۆکۆ ئەو کۆجیتۆیە دەبێ بە (من هەڵەدەکەم, کەواتە هەم).

ئەگەر هەڵەکردن لە دیدی رابردووخوازان بەوە لێکبدرێتەوە, کە دەمانەوێ حەقیقەت ون بکەین.. حەقیقەتی کوردبوون, دەبێ ئەوە بڵێین حەقیقەت هێندەی لە دوای سی ساڵی سەدەی بیستەم ونکرا لەلایەن حزبە سیاسیەکانەوە, هێندە مەترسی لەناوچوونی لەناو ئەو دە ساڵەی دوایی لێناکرێت.

بەتايبەت ئەگەر هەڵەكردن لەمانا فەرهەنگیەكەی رووتنەكرایەوە و بنەما راستەقینەكەیمان ناسی، چونكە هەڵەكردن چەمكێكە بەدین نامۆ نییە، بەڵكو بەلای (باشلار)وە بۆئەوەی بە مەعریفەیەكی راستگۆ بگەیت، دەبێ لەمەعریفەیەكی هەڵەوە دەستپێبكەین.

هەڵەكردن لە كۆمەڵگای كوردیدا.. هەڵەیەك نیە، بەڵكو بەرهەمی دۆخو گەشەی كۆمەلایەتیە.. دۆخێك كە بەهای خێڵەكی بەهەڵەكردن راڤەیدەكات، ئەو هەڵەیەش ئارەزوویەكە بۆ ژیاندۆستی و گۆڕان، بەڵام چونكە كۆمەڵگای كوردیی لەناو ئەو گۆڕینی بیركردنەوەیە.. توانای ئەوەی نییە، كە بەسەر ئەو بەها خێڵەكیە زاڵ بێت، بەتایبەت كاتێ حزبی كوردیی ئەو بەهایە وابەستەدەكات بە بوونی خۆیەوە، ئەوا چەمكی (بوون) لەنێو بیركردنەوە و هەڵەكردندا تووشی دووفاقیەتمان دەكات. ئەگەر هەڵەكردن لای بەشێكی زۆرینەی كۆمەڵگای ئێمە وەك دۆخ و گەشەی كۆمەلایەتی سەیرنەكرا، ئەوساتە ئەو دەرەنجامەی پێشوو دەسڕدرێتەوە و دەبێ لە رووبەر و فەزایەكی ترەوە قسەكردن لە هەڵەكردن رووبەڕووی دیدێكی ترمان بكاتەوە، ئەگەرچی دواتر هەر دەگەینەوە بەهەمان دەرەنجام، بەڵام بۆئەوەی ئەو نەریتە كۆمەلایەتیە وا سەیری هەڵە نەكات، كە دەمانەوێ بەلاڕێیدا بەرین، دەڵێین ئەو دڵنیاییەی باشلار لەبارەی هەڵەكردنەوە لەوەوە سەرچاوەی گرتووە، كە (لەسەرەتادا هەڵە هەبوو نەك حەقیقەت، بەمانای حەقیقەت وەرنەگیرابوو، تەنیا لەكۆتایی ململانێی لەگەڵ هەڵەدانەبێت)[25].

تەقاندنەوەی دووفاقیی کەسێتی لەشاردا بەتەواوی بە سیمای کۆمەڵگا دەردەکەوێت, نەوەك لەلادێ و ناوچە شاخاویی و بیابانەکان, ئەوەش لەشاردا پێوەندیی بە فراوانبونی ژمارەی دانیشتوان و پێوەندیی جیاواز و ئازادیی زیاتری مرۆڤەوە هەیە,کە کۆمەڵێك رەفتاری جیاواز بۆ تاك بەرهەم دێنن, کە پێوانە بە (بەهای خێڵ) هەڵگەڕانەوەیە لە ئاکار, بەڵام لەبنەڕەتدا بوونی سیستمی چاودێریی و سەرکوتکردنی خێڵ هۆکارێکە لەپشت کوشتنی پێوەندیی سرووشتی, ئەو سیستمە لەشاردا هەڵدەوەشێتەوە, دۆشدامانی مرۆڤ لەبەرامبەر خەم و بێزاریی, نایخاتە گۆشەگیرییەوە, بەڵکو پاڵی‌دەنێ بەرەو مەیخانەیەك, سانسۆری کۆمەڵایەتی سنورێکی بۆ حەرام نامێنێت, لەشاردا ئەو رووە دووفاقەمان بۆ دەردەکەوێت کە حەرامبوون

ئاين هوكاری یەكەمی نەبووە, بەڵكو سەپاندنی ئاكاریی كۆمەڵایەتی یەكەمین هۆكارە.

وەك چۆن بەربەستێك نییە كە نەك رێگە لە گەورەكان بگرێت, بەڵكو منداڵەكانیش كە رۆژانی جەژن یان پشوو بچن بۆ سینەما, چوون بۆ سینەما خاڵێكی وەرچەرخانی بەزاندنی ئەو سنورە ئاكاریە كۆمەڵایەتیەیە, بەوەی شەرعیەت بە حەرامێك دەدرێت كە لەبنەماوە پێوەندیی كۆمەڵایەتی خوڵقاندوویەتی, بۆیە كاتێ شار (سینەما و مەیخانە) دەخاتە نێو ژیانمانەوە, ئەوا زۆر شوێنی تریش دەخاتە بەردەستمان لەجۆری (چایخانە) كە بووە بە رۆتینێكی رۆژانە بۆ كات بردنەسەر, یاخود (مەلها) ئەگەرچی ئەوەیان تا ئێستا نەپەڕیوەتەوە كۆمەڵگای ئێمە, بەڵكو زیاتر لەشارەكانی تری عێراقدا بوونی هەیە, بۆیە دەبینین لەدواساڵەكانی حوكمی بەعسدا ئەو لێشاوە گەنجەی بەناوی هاندەرانی تیپی وەرزشیەوە موجازەفەی چوونە بەغدادەكەن, ئەو چوونە چەندە بۆ دژایەتیكردنی ئەو ئاكارەی لەرووكەشدا هەڵگریەتی دووفاقدێتەوە, هێندەش مایەی سەرسوڕمان نییە, كە ئەو رۆحە چیە وادەكات بۆ بەتاڵبونەوە رووەو قەدەری نادیار بچێت, مادامەكی كۆمەڵگا سنورە ئاكاریەكانی گەیشتبێتە ئەو رادەیەی كە گۆشەگیریی رەگەزەكان بەڕادەیەك بێت ئیدی قسەكردن لەگەڵ یەكتری حەرام بێت, بۆچی و چۆن بتوانین بیرلەوە بكەینەوە دیاردەیەكی كۆمەڵایەتی وەك هەتیوبازی كە لە كۆمەڵگاكەماندا رۆژبەرۆژ ژمارەی زیاددەكات چارەسەربكەین, چونكە ناكرێ تەنیا هەتیوباز لەوێنەی نەخۆش سەیربكەین, بێ خوێندنەوەیەكی سۆسیۆلۆژیانە بۆ ئەو دۆخە كۆمەڵایەتیە, چونكە كاتێ بەپێی توێژینەوەی توێژەران لەهەر وڵاتێكدا 2% رێژەی لادەری سێكسی بێت, بەڵام كاتێك ئەو رێژەیە زیاددەكات و كۆمەڵگا لێی نایەتەدەنگ, ئەوبێدەنگیە پێوەندیی بە مەترسیی دۆڕاندنی ئاكار و دڵنیابوون لە شكستی گوتاری ئاكاریە, كە پەیوەندی بە شكستی پەروەردەییەوە هەیە.

ئەوەش رەخنەیەکە چەندە ئاڕاستەی ماڵی کوردیی دەکرێت, سەدهێندە دەبێ ڕووبەڕووی ئەو سیستمە پەروەردەییە بکرێتەوە, بۆیە هەر ناوبردنێکی ئەو دیاردە کۆمەڵایەتیە بۆ مێژوویەك و رەگو ریشەبردنەوەی بۆ سەر مێژووی سەرهەڵدانی ئەو دیاردەیە لەعێراقدا, لەڕاستیدا دەمانەوێ خۆمانی لێبدزینەوە, راستە کە ئەو دیاردەیە لەعێراقدا بۆ سوپای (ئینکشاری) دەگەڕێتەوە, دواتریش لەسەردەمی عوسمانیەکان بەتەواوی گەشەیکرد, دیارە ئەو گەشەسەندنە کاریگەری لەسەر ئەو رووبەرە جوگرافیەی کۆمەڵگای کوردیش جێهێشتووە(26), بەڵام ئەو رابردووە چەندە کاریگەریش بووبێت, بەڵام بەستنەوەی بە کوردەواریی و تاوانبارکردنی ئەو رابردووە گوزارشت لە بێمانایی و راکردنی ئێمە دەکات لەبەرامبەر بەرپرسیاریەتی.

ئێمە بۆئەوەی بیسەلمێنین کە گوناهبار نین, پێویستە دان بە ئیفلیجی ئەو سیستمە ئاکاریە بنێین, بۆئەوەی خاسیەتە کۆمەڵایەتیەکانی خۆمان جیابکەینەوە, بەوە جیانابینەوە کە نەفرەت لە عوسمانیەکان بکەین, ئەو ئاکارەیان بۆ جێهێشتین, بەڵکو بۆ دەستنیشانکردنی جیاوازیەکانی خۆمان پێویستە پرسیار لە ئاکار بکەینەوە و سێنتەری ئەو مانایە لەنێو ماڵو خوێندنگا و کۆڵان و تادەگاتە شوێنە گشتیەکانی وەك چایخانە و سینەما و مەیخانە بخەینە ژێر پرسیارەوە.

چونکە ئەگەر لێرە یەکێك لەو شوێنانە وەربگرین کە (چایخانە)یە, زۆری ژمارەی چایخانە و کۆبوونەوە تیایدا مانای (زۆری چایخانەکان یەکێکە لە سیما لاوازەکانی ژیانی ماڵەوە لەشارە عێراقیەکاندا, وە زۆری پیاوان زۆرترین کاتی بەتاڵیان لە چایخانە دەبەنەسەر)(27). ئەو شوێنەش لەنێوان پێوەندیی مرۆڤی کوردی لەنێوان ژیانی ماڵو ژیانی دەرەوە یەکێکە لە سیما دووفاقیەکان.

دوا وشه

دۆخێکی‌نوێ بۆ کۆمەڵگای کوردیی و سەرتاپای عێراق هاتۆتەدیی, تیایدا ئەزموونی خوێناوی سی ساڵەی بەعسیزم کە دەوڵەتێکی تۆتالیتاریی تیایدا بەڕێوەبرد کۆتاییهات, بەڵام ئایا مەرگی بەعس تاکە خەونێکی ئەو کۆمەڵگایە بوو؟ ئایا ئەوە تەنیا بەعس بوو لە چارەکە سەدەی رابردوو تەواوی کۆمەڵگای عێراقی لەکارخستبوو یاخود کۆمەڵگا بێگوناح نەبوو لەو سستی و مردنە؟

کۆتایی بەعس.. کۆتایی سیستمێکی دیکتاتۆری بوو, بەڵام هەرگیز نابێ بەکۆتایی دووفاقیەت, بەتاییەت کاتێ نەتوانین تەمەنی بەعس‌و تەمەنی

دووفاقیەتی کۆمەڵگا یەکسان بکەینەوە بەمەرگ, هاویەکسان کردنی تۆتالیتاریەت لەگەڵ دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی, تەنیا دروشمی ئەو هێزە سیاسیانەیە, کە لەو رووداوە نوێیە خۆیان نوقمی فانتازیا و خەونی یۆتۆپی کردووە, دیارە کۆمەڵگا چەندە لەناو دووفاقیەتی (رق لە بەعس) و (دڵسۆزیی نواندن بۆ بەعس) گیرۆدەبوبێت, بەتایبەت ئەوەی دواتریان کە دڵسۆزی رقێك بێت, بەڵام رقێکە دەتوانێ لەمردن دووریبخاتەوە, لەعێراقی سی ساڵەی بەعسدا نمونەی لەم چەشنەمان زۆرە, هەر لەو باوکەی کورەکەی خۆی دەکوژێت کە ناچێتەوە سەربازیی تادەگات بەخوێنبەخشین بە شەڕەکانی بەعس و بەشداریکردن و هوتافکێشانی عێراقیەکان لەناو مانۆڕەکانی شەقامی عێراقیدا, دیارە لەناو ئەوانەشدا جۆرە رقێك.. بێ‌ئەوەی گرژبێت ساویلکەیی خۆی نمایشت دەکات, بەڵام دواجار رقێکە لەهەناوی کۆمەڵگاوە هاتۆتە بوون, ئەو رقەی جوتیارێکی کورد بەناوی (مام عەزیز) کاتێ بەدیکتاتۆری پێشووی عێراق (صدام حسین)ی وت: هەموو رەز و باغتان سووتاند[28].

بۆیە خەونی مرۆڤی ئەو کۆمەڵگایە بۆ مەرگی بەعس, خەونێکە چەندە لای بووە بە فانتازیا, ئەو فانتازیایە شەرعیەت زیاتر بە دووفاقیەت دەدات, لێرەدا سۆسیۆلۆژیستێکی وەك (د.علی الوردی) رەخنە لە هەڵوێستی فەرمانبەرێکی شارەوانی ئینگلیزیی بگرێت, کە لە جەنگی دووەمی جیهانی لەعێراقدا بووە و خەڵکی عێراقی هەمووی بەدز ناوبردووە, کە جارێ (الوردی) بەر لە هەر شتێ کارێکی ئەخلاقی ئەنجامداوە, ئەوە بەهەڵە تێگەیشتنێك ناودەبات, چونکە تەواوی کۆمەڵگایەك بەدز جگە لە رقێکی گەورە لە کۆمەڵگا شتێکی تر نییە, بەتایبت کاتێ لەو رەخنەیەدا پێداگریی لەسەر ئەو خاڵە بکرێت کە (ئەو فەرمانبەرە بەریتانیە لەحوکمدانەکەی لەسەر گەلی عێراق هەڵەیەکی گەورەی کرد, ئەو لەکۆمەڵێکدا هاتووە, خاوەنی یەك ویژدانە, حاکم و حوکمدراوی تیایە, بیری‌چووە کە کۆمەڵگای عێراقی دوو ویژدانی هەیە)[29].

مەبەست لەو دوو ویژدانە ئەوەیە کە کۆمەڵگای عێراقی, وەك کۆمەڵگای ئینگلیزیی نییە, تاوانبار بداتە سزا, بەڵکو لەناو ئەو کۆمەڵگایە دز و تاوانبار خۆی دەشارێتەوە, ئەوەش پێوەندیی بەو حەقیقەتەوە هەیە کە دەوڵەت و کۆمەڵگا هەرگیز لەعێراقدا نەبوونەتە تەواوکەریی یەکتریی[30], بەڵکو لەهەر قۆناغێکدا ئەو دوانە رقەکەیان لەگەڵ یەکتریی درێژبۆتەوە, کە بەعس لە تازەترین مۆددا گەشەی بەو درێژبوونەوەیە داوە, جەندرمەی لەوێنەی پۆلیس و (ئینزبات) گەورەکرد, بەپێ ئەو ئاکارەی کە جەندرمەی عوسمانی حوکمی تیاکردووە[31], وەك چۆن سیخوڕیی کرد بەهێزێك بۆ پاراستنی دامەزراوەکانی دەوڵەت, تەنانەت ئەو مۆدیلە تورکیەی (ئەفەندی) کە هاتە عێراق, بەعس بەهەمان شێوە مۆدی (ئەمن)ی داهێنا, کە جلوبەرگێکی هاوینە بوو تایبەت بوو بە کەسێتی ئەمنو موخابەراتەوە, بەمانای ئەوە نا کە بەعس لاسایی عوسمانیەکانی کردۆتەوە, بەڵکو بەعس ئەزموونێکی تۆتالیتاریی سەربەخۆیە, بەڵام ئەو کلتورەی لەخۆی دانەبڕیووە کە خزمەت بە دەوڵەتی بەعسیزم بکات, بەڵام پرسیارێك لێرەدا بەپێویست بزانین ئەوەیە: ئایا دەوڵەتی نوێی عێراق دەتوانێ لەبری درێژکردنەوەی ئەو مێژووە.. کار بۆ هەڵوەشاندنەوەی بکات؟ بەدڵنیاییەوە کاتێ ئەو پرسیارە ئاڕاستەی کاربەدەستانی دەوڵەت بکرێت, یەکسەر دڵنیاییمان پێدەبەخشن, بەڵام کاتێ نمونەیەك بێنینەوە, نمونەیەك کە لە (د.علی الوردی) وەرگیراوە, کە بەلایەوە نەدەبوو (تەجنیدی ئیجباری) لەدەوڵەتی عێراقدا هەبوایە, بۆئەوەی کۆمەڵگا ئەو زەبروزەنگەی جەندرمەی نەهاتباوە یاد, کاتێ بەزۆر خەڵکیان بۆ سەربازیی دەبرد, لەکاتێکدا لەعێراقدا خوێندنی ئیلزامی فەرامۆشکرابوو, پرسیارەکەمان لێرەدایە" ئایا دەوڵەتی نوێی عێراق هەر بەهەمان ئەو عەقڵیەتەوە بەڕێوەدەچێتەوە؟ ئایا کۆمەڵگا جارێکی تر زەمینەی دووفاقی بۆ بەرهەمناهێنرێتەوە لەنێوان حوکمی تۆتالیتاریی و دەوڵەتی دیموکراتیخواز؟

پەراوێز و سەرچاوەکان:

1-شخصیه الفرد العراقی. د. علی الوردی/ دار الوردی – لندن 2001/ ص10.

2-خوارق اللاشعور. د. علی الوردی/ دار الوراق – لندن – الگبعه الپانیه 1996/ ص37.

3-هەمان سەرچاوە / ص 53.

4-علی الوردی عالم الآجتماع المپیر للجدل / صائب عبدالحمید, قچایا أسلامیه معاصره, العدد (3) 1998 / ص 153.

5- ئەو ئاستەی هەستی بەکەمزانین تووشی دووفاقی دەکات, ئاستی سایکۆلۆژیانەیە بۆ خود, کە جیاوازە لەئاستی دووەم کە دووفاقیەت گەیشتۆتە چلەپۆپەی گەشەکردن, وەك دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی خۆی دەناسێنێت, بۆیە هەموو ئەو رەخنانەی لەبارەی دووفاقیەتی کەسی عێراقی لە (علی الوردی) گیراون, لەئاستی یەکەمەوە قسەیانکردووە و ئاستی دووەمیان فەرامۆش کردووە, لەکاتێکدا لای ئەو دووفاقیەت دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی‌یە.

6-شخصیه الفرد العراقی. د. علی الوردی / دار الوردی – لندن – 2001/ ص30.

7-لمحات أجتماعیه من تأریخ العراق الحدیپ / د. علی الوردی/ انتشارات المکتبه الحیدریه (گهران) 1996/ الجزو الپالپ, المجلد الپانی/ص6.

8-دراسه فی گبیعه المجتمع العراقی / د.علی الوردی/ انتشارات المکتبه الحیدریه (گهران) 1988/ الگبعه الپانیه/ ص342.

9-منگق إبن خلدون/ د.علی الوردی, دار کوفان (لندن) الگبعه الپانیه 1994/ ص79.

10-هەمان سەرچاوە/ ص84.

11-خوارق اللاشعور/ د.علی الوردی/ دار الوراق – الگبعه الپانیه (لندن) 1996/ ص80.

12-دیارە نامانەوێ لەو ئومێدەی ناسیۆنالیزم قسەبکەین, کە ئومێد بۆ ناسیۆنالیزمی کوردی پرۆژەیەکە خاڵییە لە گومان, چونکە لەبەشی دووەمی ئەو کتێبە باشتر لەسەر ئومێدی ناسیۆنالیزم هەڵوەستەمان کردووە.

13-منگق إبن خلدون/ د.علی الوردی/ دار کوفان (لندن) الگبعه الپانیه 1994/ ص240.

14-ئیمامی عەباس کوڕی (عەلی ئەبی تالیب)ە و مەرقەدەکەشی لە کەربەلایە.

15-نەك تەنیا لەناو سنوری خێزانو بنەماڵە, بەڵکو لەناوەندەکانی خوێندنیش هەمان گریمانە دووبارەدەبێتەوە, ئەگەر لەدواقۆناغی خوێندنی سەرەتایی خوێندکاران مێژووی ئیسلام بخوێنین, مێژوویەك کە تەنیا پێوەندیی بەگۆڕینی دۆخێکی کۆمەڵایەتی نییە, بەڵکو مێژوو وەك گریمانەیەکی رابردوو سەیردەکرێت, کاتێ خەلیفەکان یەك لەدوا یەك ستایش دەکرێن, ئەگەر لەو قۆناغە خوێندکار پێویستی بە ناسینی ئەو مێژووە هەبێت, ئەوا لەقۆناغەکانی تر پێویستی بە ئیشکالیەت و ناکۆکیەکانی ئەو مێژووەیە, چونکە ناکرێ خوێندکار مێژوویەك بخوێنێت, لە ئیشکالیەتی سوننە و شیعە بێئاگابێت, یاخود هەموو ناکۆکیەکانی (عەلی ئەبی تالیب) و (موعاویەی ئەبوسفیان)ی بۆ بخەینەئەولاوە و هەردووکیان بەوێنەی موسڵمانی راستەقینە سەیربکەین, بۆیە ناوەندەکانی خوێندن لەبەرامبەر ئەو مێژووە ناوەندێکن توانای رەخنە و خوێندنەوەی نییە, بەڵکو هەمان گریمانەی نێو (مزگەوت, ماڵ, دیوەخان) دووبارەدەکەنەوە, ئەوەشیان ئاسایی بوون نییە, بەڵکو خەوشێکی

گەورەی ئەو ناوەندەیە و وایکردووە لەنێوان (خوێندکار/ ماڵ) دووفاقیەت هەبێت, کە هەر یەکێکیان بۆمانەوەی خۆی توانا و هێزی بەردەوامبونی لەوەیترەوە, ئیحای مانەوە وەردەگرێت, مانەوەیەك تەنیا جۆرێکی تری دووفاقیە و بەهۆی نەبوونی توێژینەوەی سۆسیۆلۆژیی ئاینی وەك دیاردەیەکی رووکەش سەیرکراوە و نەخراوەتە ژێر بەرپرسیاریەتی, کە رۆڵی ئەو دامەزراوە چیە و خاسیەتە جیاوازەکانی کامانەن؟ بوونی ئەو پرسیارە بەومەبەستەیە کە ناوەندی خوێندن پێوەندی بەو عەقڵیەتەوە هەیە, کە بوونی مەعریفە وابەستەی بەهایەکی ژیاری دەکات, بەتایبەت بوونی زانکۆ کە پێوەندیی نێوان ئۆرگانی مەعریفی و شارە.

16-ئەوانیش یەکەمیان توێژێکی کۆمەڵایەتین کە بە (سەید) ناسراون, ئەوانیدیش مێژوویەکی نادیاریان هەیە و کەسانی مردوون و ناوەندی گۆڕستان و چۆڵەوانی پێکدێنن بە (مەزار) یان (چاك) ناسراون. ئەو دووانە دوو سیمبولی شیعەن و لای ئێمەش بەهەمان شێوە سەیردەکرێن.

17-لێرەدا کەمتر بەلای پێوەندی حزب بەکۆمەڵگای مەدەنیەوە دەچین, چونکە لەنووسینێکی تردا لەفەزای گشتی ئەو پێوەندیە نزیك کەوتوینەتەوە, بەناوی (کۆمەڵی مەدەنی, وەهمی حزب و خەونی خێڵ/ گۆڤاری (نما) ژمارە /4)

18-مهزله العقل البشری / د.علی الوردی, انتشارات الشریف الرچی, الگبعە الاولی 1997/ ص9.

19-د.علی الوردی, لە وەڵام بە نووسینەکانی (د.محی‌الدین اسماعیل) کە وا تێدەگات لادانی سێکسی لە کۆمەڵگای عەرەبی و ئیسلامیەکان زیاتر نیە لە کۆمەڵگاکانی تر, بۆچوونێکە بەلای (الوردی) لەوبڕوایەدا نییە سۆسیۆلۆژیستەکان هاوڕابن لەگەڵیدا, بۆ زیاتر شارەزابوون بەو باسە, بڕوانە: اسگورە الادب الرفیع/ د.علی الوردی/ دار کوفان (لندن) الگبعە الپانیە/1994, ص75.

20-مهزله العقل البشری/ د.علی الوردی, انتشارات الشریف الرچی, الگبعه الاولی 1997/ ص 26.
21-وێنای ژن لەنێو ئاماژە زمانەوانیەکاندا (گفتوگۆ لەگەڵ نیهاد جامی) دواندنی (تریفە عەلی) رۆژنامەی ریوان, ژمارە (50) 16/5/2002/ل2.
22-وعاڤ السلاگین/ د.علی الوردی/ دار کوفان (لندن) الگبعه الپانیه 1995/ ص19.
23-هەمان سەرچاوە / ص20.
24-هەمان سەرچاوە / ص 121.
25-الفکر التنویری والعقلانی الحدیپ بین دیکارت وباشلار/ هاشم صالح, نزوی/ العدد (32) اکتوبر 2002 (ئەنتەرنێت).
26-بۆ نموونە ئەگەر ئاماژەکردن بۆ کەسێکی سووك پێی وترابێت (حیزی پردێ) پێوەندی بەناوی کۆنی ئەو شارە هەیە کە پێشتر پێی‌وتراوە (ئاڵتون کۆپری) و ئەو رەفتارەش ئاماژەکردنە بۆ ئەو دیاردەیە کە پاشماوەی عوسمانیەکانە.
27-دراسه فی گبیعه المجتمع العراقی/ د.علی الوردی انتشارات المکتبه الحیدریه (گهران) الگبعه الپانیه 1998/ ص 328.
28-هەریەك لەو نمونانەی بەعسیزم کە لە هۆکارە جیاوازەکانیەوە قسەناکەین, پێوەندیی بەوەوە هەیە, کەلەبەشی دووەم لێیەوە دەدوێین
29-خوارق اللاشعور/ د.علی الوردی/ دار الوراق (لندن) الگبعه الپانیه 1996/ ص225.
30-دیارە ئەگەر هەندێك خەسڵەتی گشتی هەبێت کۆمەڵگای کوردیی و کۆمەڵگای عەرەبی عێراقی کۆبکاتەوە, کە ئەویش یەکێك لە هۆکارەکان لەسەرەتای ئەو لێکۆڵینەوەیە دەستنیشانمان کرد, پێوەندی بە دەوڵەتی عێراقەوە هەبێت, کە

بەشێك بووە لەو دەوڵەتە, ئەوا بوونی ئەو دوو ویژدانە یەكێكە لە خەسڵەتە هاوبەشەكان.

31-وتەیەكی میللی باو لەناو كۆمەڵگای عێراقیو لەناو كوردیشدا باوە دەڵێ (ئەگەر پیاو –ساقت- بوو دەبێ بە پۆلیس) وشەی (ساقت) مانای فاشل و شكستخواردوو دەگەیەنێ لەرووی كۆمەڵایەتیەوە, بۆیە ئەگەر جەندرمەی عوسمانی خاوەن كلتوریی هەتیوبازیو نێرسالاریی بێت, ئەوا پۆلیس لەسەردەمی بەعس ئەو كلتورە نوێدەكاتەوە.